

Львівський національний університет
імені Івана Франка
Управління освіти Львівської облдержадміністрації
Львівський обласний науково-методичний інститут

Зоя Баран, Тамара Полещук
**КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА
СХІДНОЇ ЄВРОПИ
В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД**

(навчально-методичний посібник)

Львів–1999

Автори: кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії
Львівського національного університету імені Івана Франка

Зоя Баран
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'янських країн
Львівського національного університету імені Івана Франка

Тамара Полешук

Країни Центральної та Східної Європи в міжвоєнний період (навчально-методичний посібник)

Рецензенти: доктор історичних наук, завідувач кафедри історії слов'янських
країн Львівського національного університету імені Івана Франка

Леонід Зашкільняк

науковий співробітник лабораторії змісту освіти Львівського
обласного науково-методичного інституту освіти

Роман Пастушенко

Посібник містить методичні поради та документальні матеріали до теми
“Країни Центральної та Східної Європи в міжвоєнний період”. Розрахований на
вчителів, учнів середніх загальноосвітніх шкіл, а також студентів вищих
навчальних закладів усіх країн, зацікавлених історією.

Рекомендовано до друку Радою Львівського обласного науково-методичного
інституту освіти (протокол № 34 від 11 вересня 2019 р.)

ПЕРЕДМОВА

Збірник навчально-методичних матеріалів має на меті допомогти вчителям та учням шкіл, гімназій, ліцеїв та інших навчальних закладів у вивченні найбільш важливих подій, явищ і процесів теми “Країни Центральної та Східної Європи в міжвоєнний період”.

До країн Центральної і Східної Європи програма з всесвітньої історії для десятого класу середньої загальноосвітньої школи відносить такі країни: Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Югославія, Росія (СРСР). Запропонований збірник навчально-методичних матеріалів складається з двох частин. У першій з них мова йде про країни Центральної і Південно-Східної Європи, об'єднані спільними тенденціями суспільно-політичного розвитку. Друга частина матеріалів присвячена історії Росії (СРСР). Такий поділ пояснюється насамперед суттєвими відмінностями в розвитку Росії (СРСР) та інших країн регіону в міжвоєнний період.

Структурно кожна частина теми складатиметься з кількох розділів: методологічні засади, документальні матеріали та питання до них, контрольні та тестові завдання для перевірки засвоєного матеріалу, хронологія найважливіших подій.

Метою підтеми “Центральна та Південно-Східна Європа у міжвоєнний період” є аналіз суспільно-політичного розвитку держав регіону та визначення їх місця в системі європейських відносин.

Метою підтеми “Росія (СРСР) у 1917–1939 рр.” є вивчення основних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики й ідеології більшовиків, аналіз становлення і розвитку комуністичного режиму в Росії (СРСР) від моменту захоплення влади у жовтні 1917 р. до початку Другої світової війни.

Перед учнями в процесі вивчення теми доцільно поставити наступні навчальні завдання:

проаналізувати рішення Паризької мирної конференції щодо країн Центральної та Південно-Східної Європи та встановити обставини, які визначили прийняття цих рішень і їх вплив на геополітичну ситуацію в Європі;

– охарактеризувати процес становлення державності у народів Центральної та Південно-Східної Європи після завершення Першої світової війни;

– визначити й проаналізувати основні тенденції суспільно-політичного розвитку країн регіону (на прикладі однієї з країн, порівняльний аналіз декількох країн і т.д.);

– визначити чинники, які вплинули на встановлення в ряді країн регіону авторитарних режимів;

– прослідкувати, в яких країнах Центральної та Південно-Східної Європи і чому національне питання в міжвоєнний період було фактором нестабільності;

– охарактеризувати головні напрямки зовнішньої політики держав регіону в міжвоєнний період;

- проаналізувати процес становлення та розвиток комуністичного режиму в Росії (СРСР):
  - визначити етапи та суть громадянської війни в Росії;
  - проаналізувати зміст та результати економічної політики більшовиків у 20-30-і рр.;
  - показати стан культури радянського суспільства;
  - охарактеризувати зовнішньополітичну доктрину більшовицького керівництва.

ЦЕНТРАЛЬНА ТА ПІВДЕННО-СХІДНА ЄВРОПА

У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Поразка Німеччини та її союзників у Першій світовій війні докорінно змінила політичну карту Європи. У Центральній та Південно-Східній Європі виникли нові держави: Польська та Чехословацька республіки, Угорщина, Королівство сербів, хорватів, словенців (КСХС). Міжнародно-правові основи їх незалежності гарантувала система мирних договорів, підписаних протягом 1919–1920 рр. Однак процес територіального врегулювання кордонів тривав до 1924 р.

Перші післявоєнні роки в регіоні характеризувались політичною нестабільністю, зумовленою насамперед активізацією лівих сил всередині країн. Спроби соціалістів та комуністів захопити та втримати владу (найбільші успіхи вони мали у Словаччині та Угорщині) зазнали невдачі. Уряди ряду країн схвалили закони, спрямовані проти ліво-радикальних сил: 1919 р. – в Угорщині та Польщі, 1921 р. – у КСХС, 1923 р. – у Чехословаччині, 1924 р. – у Болгарії. Послаблювало вплив комуністичних ідей закріплення в конституціях держав регіону права приватної власності, громадянських прав і свобод, проведення аграрних реформ на користь селян. Своєю негативну роль відіграли і методи соціалістичного будівництва в СРСР (колективізація, політичні репресії). Загрозу політичній стабільності в деяких країнах представляли і праві сили. Так, прихильником Національно-демократичної партії Е.Невядомським у 1922 р. було вбито першого президента Польщі Г.Нарутовича, правоорієнтований союз “Наредна згода” в Болгарії у 1923 р. змістив селянський уряд О.Стамболійського, відзначались активістські праві радикали в Угорщині та Румунії.

Демократичні за своєю суттю конституції*, схвалені у 1921–1923 рр., стали одним із найважливіших факторів політичної стабільності. Чехословаччина і Польща проголошувались республіками; Румунія, КСХС, Болгарія (в останній продовжувала діяти Тирновська конституція 1879 р.) мали монархічну форму правління; Угорщина зберегла свою корону, але не монархію. За винятком Чехословаччини політичні системи, що склались у першій половині 20-х років, проіснували недовго. Державні перевороти (1926 р. у Польщі, 1929 р. у КСХС, 1934 р. у Болгарії) спричинили відмову правлячих кіл від демократичних ідей та рух у бік утвердження авторитарних режимів.

Початок 30-х років приніс суттєві зміни в розстановку політичних сил в Європі. Падіння рівня життя різних прошарків середнього класу і зростання безробіття як наслідок світової економічної кризи 1929 р., невирішеність аграрного питання у ряді країн стали основними соціальними чинниками розповсюдження фашистських

---

* Варто наголосити на тому, що конституції водночас носили централістський характер реально не враховували інтересів національних меншостей навіть у федеративних державах (КСХС та Чехословаччині).

ідей. Однак на відміну від Італії та Німеччини народи регіону не сприйняли культ "вождя", не була запроваджена й монопартийна політична система. Продовжувала активно діяти опозиція, виходила, хоча часто з купюрами, вільна преса. Політичним системам ряду країн були притаманні й деякі ознаки тоталітаризму: помітне зменшення ролі парламенту в управлінні державою, урядова політика щодо національних меншостей, система поліцейських репресій стосовно опозиції.

Нестабільною була і зовнішньополітична ситуація в регіоні. Версальська система, яка мала забезпечити "status quo" в Європі, не могла в повній мірі захистити здобуту незалежність і суверенітет. Значний вплив у перше повоєнне десятиліття мала у регіоні Франція. Створені за її сприяння регіональні союзи ("Мала Анганта") не могли бути дієвими і міцними через наявність досить сильних суперечностей між самими державами. Активізація діяльності гітлерівської Німеччини на міжнародній арені зумовила тактику маневрування як основу зовнішньої політики країн регіону. Це проявилось, з одного боку, у зближенні з нею (польсько-німецька декларація про невизнання 1934 р.), а з другого – в участі у створенні системи колективної безпеки в Європі ("східний пакт", "Третя Європа"). Мюнхенська конференція 1938 р. яка поклала початок розчленуванню Чехословаччини, засвідчила не лише крах Версальської системи договорів, а й означала втягнення країн Центральної та Південно-Східної Європи в складне протистояння між великими державами – Німеччиною, Італією, Францією, Великобританією та СРСР.

ДОКУМЕНТИ

Документи розміщені за країнознавчим і хронологічним принципами. Запропоновані документальні матеріали відображають формування державності (документи №№ 1-6, 16-21, 28-32, 40-43, 50-52, 61, 62, 65), суспільно-політичний розвиток (документи №№ 7-10, 22, 23, 27, 33, 35-37, 39, 46, 47, 49, 53-58, 63, 64, 66-71) та зовнішню політику (документи №№ 11-15, 24-26, 34, 38, 44, 45, 48, 59, 60, 72) країн Центральної та Південно-Східної Європи у міжвоєнний період.

ПОЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

Документ №1.

Прокламація Тимчасового народного уряду (Люблінського) Польської Республіки

7 листопада 1918 р.

(Витяг)

Польський народ! Польський селянин і робітник!

Якщо хочеш зайняти належне тобі місце в родині вільних народів, якщо хочеш сам бути господарем на своїй власній землі, ти повинен взяти в свої руки владу в Польщі, повинен сам будувати підвалини незалежної і об'єднаної Польської Республіки.

Переконані, що ти подолаєш усі труднощі для виконання цього великого й святого завдання, за дорученням народних і соціалістичних партій колишнього Королівства і Галичини ми оголошуємо себе Тимчасовим народним урядом Польщі і до моменту скликання законодавчого сейму беремо всю повноту влади на себе, урочисто обцяючи здійснювати її справедливо. Як Тимчасовий польський народний уряд, ми схвалюємо й оголошуємо наступні постанови, обов'язкові для всього польського народу з моменту оголошення даного декрету:

1) Польська держава, що охоплює всі землі, на яких проживає польський народ, з власним морським узбережжям, повинна складати на всі часи Польську Республіку, першого президента якої оберє законодавчий сейм;

2) законодавчий сейм буде скликаний нами ще в цьому році на основі загального, без різниці статі, рівного, прямого, таємного і пропорційного голосування. Право обирати і бути обраним буде надано кожному громадянину і громадянці, які досягли 21 року;

3) від сьогоднішнього дня оголошуємо в Польщі цінковиту політичну і громадянську рівноправність усіх громадян без різниці їх походження, віри і національності, свободу совісті, друку, слова, зібрань, мітингів, походів, професійних спілок, страйків.

У законодавчий сейм ми внесемо проєкти наступних суспільних реформ: а) про примусове вилучення і ліквідацію великої і середньої земельної власності та передачу її в руки народу під контролем держави; б) про націоналізацію шахт, соляних копалень, нафтової промисловості, шляхів сполучення, а також інших галузей промисловості, де це відразу властяться здійснити; в) про участь робітників в управлінні тими промисловими підприємствами, котрі не будуть відразу націоналізовані; г) про право на охорону праці, забезпечення у зв'язку з безробіттям, хворобою й старістю; д) про конфіскацію капіталів, нажитих під час війни в результаті злочинної спекуляції предметами першої необхідності і на військових поставках; е) про запровадження загального, обов'язкового і безкоштовного світського шкільного навчання.

Поляків, які проживають на землях колишнього Литовського князівства, закликаємо, щоб у братерській згоді з литовськими і білоруськими народами прагнули до відбудови литовської держави в її давніх історичних кордонах. Поляків зі Східної Галичини та України закликаємо до мирного вирішення спірних питань з українським народом аж до остаточного їх врегулювання компетентними органами обох народів.

Вас, братні народи: литовський, білоруський, український, чеський і словацький закликаємо до мирного з нами співжиття і взаємодопомоги у великій справі творення союзу вільних і рівних народів.

Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–styczeń 1924. Warszawa–Kraków, 1924. S. 130–132.

Питання

Що свідчить про соціалістичне спрямування програми Тимчасового народного уряду?

Документ №2

ЗВЕРНЕННЯ РЕГЕНТСЬКОЇ РАДИ ДО ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ

11 листопада 1918 р.

Регентська рада до польського народу

Перед небезпечною зовнішньою і внутрішньою загрозою, для єдності дій усіх військових і утримання порядку в країні, Регентська рада передіє військову владу і верховне командування підлеглими їй польськими військами бригадирові Юзефові Пілсудському.

Після утворення національного уряду, котрому Регентська рада згідно з своїми попередніми заявами передасть верховну владу, бригадир Юзеф Пілсудський зобов'язується передати військову владу, яка є частиною верховної влади, тому ж національному уряду, що підтверджує підписанням цієї заяви.

Maresz T., Juszczyk K. Historia w tekstach Źródłowych. Wypisy. Toruń, 1994. T.3. S. 69–70.

Про вищу представницьку владу Польської Республіки

22 листопада 1918 р.

(Витяг)

На підставі декрету від 14 листопада цього року мені запропонував п. президент міністрів схвалений Тимчасовим народним урядом Польської Республіки проект утворення найвищої представницької влади Польської Республіки.

Підтримуючи запропонований мені проект, я стверджую наступне:

Ст. 1. Як Тимчасовий начальник держави я приймаю вищу владу в Польській Республіці і буду здійснювати її до моменту скликання законодавчого сейму.

Ст. 2. Уряд Польської Республіки складають призначені мною і підвітні мені до скликання сейму президент міністрів і міністри.

Ст. 3. Законодавчі проекти, схвалені радою міністрів, підлягають затвердженню мною і набувають сили закону (...) з моменту публікації в "Щоденнику законів Польської держави"

Ю. Пілсудський

Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty, 1912-1918. Warszawa-Kraków, 1924. S. 136-137.

Питання

Як би ви окреслили характер повноважень Юзефа Пілсудського?

Документ №4

Рішення сейму про доручення Ю. Пілсудському продовжувати виконання функцій Начальника держави (так звана "Мала конституція")

20 лютого 1919 р.

(Витяг)

I. Сейм бере до уваги заяву Юзефа Пілсудського про те, що він передає функції Начальника держави сейму і висловлює йому подяку за (...) діяльність на благо Вітчизни.

II. До законодавчого схвалення тексту конституції, який остаточно визначить порядок організації верховної влади в Польській державі, сейм доручає Юзефу Пілсудському продовжувати виконання функцій Начальника держави на наступних принципах.

1. Суверенною і законодавчою владою в Польській державі є законодавчий сейм; закони, підписані прем'єр-міністром і відповідним галузевим міністром, оголошує маршал.

2. Начальник держави є представником держави і вищим виконавцем рішень сейму з цивільних і військових справ.

3. Начальник держави формує на основі угоди з сеймом уряд у повному складі.

4. Начальник держави й уряд звітуються перед сеймом за виконання своїх обов'язків.

5. Кожен державний акт Начальника держави вимагає підпису відповідного міністра.

Marek T. Juszczyk K. Historia w tekstach Źródłowych. Wypisy. Toruń, 1994. T.3. S. 70-71.

Питання

Охарактеризуйте законодавчу та виконавчу владу Польщі за "Малюю конституцією".

Порівняйте характер повноважень Начальника держави з документами № 2 та 3.

Документ №5

Версальський договір

28 червня 1919 р.

(Вигят)

Стаття 87. Німеччина визнає, як це вже зробили Союзні і Об'єднані держави, повну незалежність Польщі і відмовляється на користь Польщі від усіх прав на території, обмеженій Балтійським морем, східним кордоном Німеччини.

Стаття 102. Головні Союзні і Об'єднані держави зобов'язуються створити «міста Гданська (...) Вільне місто. Його буде поставлено під зашити Ліг націй».

Стаття 104. Включити Вільне місто Гданську межі митних кордонів Польщі і зробити все можливе для встановлення в порту вільної зони. Забезпечити Польщі без будь-яких обмежень вільне користування і діяльність усіх водних шляхів, доків, басейнів, набережних й інших споруд на території Вільного міста.

Хрестоматія по новітній історії. Документи й матеріали. 1917-1920. Москва, 1960. Т. 1. С. 184-185

Питання

Як вплинув на подальші німецько-польські стосунки визначений в документі статус м.Гданська?

Конституція Польської Республіки

17 березня 1921 р.

(Витяг)

Розділ I. Республіка

Ст. 1. Польська держава є Республікою.

Ст. 2. Верховна влада в Польській Республіці належить народу. Органами народу у сфері законодавства є сейм і сенат, у сфері виконавчої влади – президент республіки спільно з відповідальними міністрами, у сфері правосуддя – незалежні суди.

Розділ II. Законодавча влада.

Ст. 10. Право законодавчої ініціативи належить уряду і сейму.

Ст. 11. Сейм складається з депутатів, обраних на п'ять років від моменту відкриття сейму, загальним, таємним, прямим, рівним і пропорційним голосуванням.

Ст. 12. Право обирати має кожен польський громадянин без різниці статі, якому виповнився на день виборів 21 рік. Військові, що перебувають на дійсній службі, не мають права голосу.

Ст. 13. Право бути обраним має кожен польський громадянин, якому виповнилось 25 років і який має право обирати в сейм, не виключаючи військових, що перебувають на дійсній службі незалежно від місця проживання.

Ст. 25. Президент республіки скликає, відкриває, відтерміновує і закриває сейм і сенат.

Ст. 35. Кожен проект закону, схвалений сеймом, передається на розгляд сенату.

Ст. 36. Сенат складається з осіб, обраних у воєводствах загальним, таємним, прямим, рівним і пропорційним голосуванням. Право обирати в сенат має кожен виборець в сейм, якому в день виборів виповнилось 30 років і який проживає у даному виборчому окрузі не менше одного року. Правом бути обраним користується кожен громадянин, який досяг на день оголошення виборів 40 років, має право обирати в сенат, не виключаючи військових, які перебувають на дійсній службі.

Каденція сенату починається і закінчується з каденцією сейму.

Розділ III. Виконавча влада.

Ст. 39. Президента республіки обирають на сім років об'єднані в Національній зборі сейм і сенат абсолютною більшістю голосів.

Ст. 40. Якщо президент республіки не може займати посаду, або у випадку її звільнення внаслідок смерті, зречення чи іншої причини – його заміняє маршал сейму.

Ст. 45. Президент республіки призначає і відкликає главу ради міністрів, за його пропозицією призначає і відкликає міністрів.

Ст. 46. Президент республіки є одночасно головнокомандувачем збройних сил держави.

Ст. 50. Президент республіки може оголошувати війну і укладати мир лише за попереднім погодженням з сеймом.

Розділ V. Загальні громадянські обов'язки і права.

Ст. 95. Польська Республіка гарантує на своїй території повний захист життя й майна усім без різниці походження, національності, мови, раси чи релігії.

Ст. 99. Польська Республіка визнає будь-яку власність, чи то особисту окремих громадян, чи то колективну об'єднань громадян, установ, самодіяльних організацій і, нарешті, самої держави як одну з найважливіших основ суспільного ладу і правопорядку.

Ст. 104. Кожен громадянин має право вільно висловлювати свої думки і переконання, якщо цим не порушує статей закону.

Ст. 108. Кожен громадянин має право на об'єднання, збори, створення організацій і союзів.

Ст. 109. Кожен громадянин має право на збереження своєї національності, культивування своєї мови і національних особливостей.

Ст. 114. Римо-католицьке віросповідання, що є релігією переважної більшості народу, займає в державі провідне становище серед рівноправних віровизнань.

Kumarciecki K. *Od budowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty. 1912–styczeń 1924*. Warszawa–Kraków, 1924, S. 507–522

Питання

Чи можна державний устрій Польщі вважати парламентсько-президентською республікою? Відповідь обґрунтуйте.

Чи була, на ваш погляд, Конституція гарантією політичної стабільності Польщі?

Документ № 7.

Відставка ПРЕЗИДЕНТА Польської РЕСПУБЛІКИ ПРАДУ

14 травня 1926 р.

(Вигляд)

Панові маршалу сейму М. Рагаю.

У зв'язку з ситуацією, яка робить неможливим виконання обов'язків президента Республіки згідно з прийнятою мною присягою, складаю з себе повноваження і відповідно до ст. 40 Конституції передаю панові маршалу сейму повноваження президента Республіки.

Одночасно подаю прохання про відставку існуючого уряду

С. Войцеховський

Панові президенту Республіки.

Даним оголошую відставку всього уряду.

В. Білос.

Marek F., Juszczyk K. *Historia w tekstach źródłowych*. Wypisy. Toruń, 1994. T. 3, S. 101.

Питання

Визначте своє ставлення до державного перевороту 1926 р.:

- 1) як факту здобуття влади за допомогою сили;
- 2) як спроби порятунку країни перед внутрішнім хаосом і можливою зовнішньою загрозою.

Документ №8.

Про зміни і доповнення до Конституції Польської Республіки

2 серпня 1926 р.

(Витяг)

Президент республіки має право в той час, коли сейм і сенат розпущені, до моменту нового скликання сейму видавати у випадку гострої державної необхідності в межах державного законодавства розпорядження, що прирівнюються до закону. Ці розпорядження не можуть проте торкатись Конституції.

Закон може уповноважити президента республіки видавати розпорядження, що прирівнюються до закону в час і в моментах, визначених цим законом, проте за винятком зміни Конституції.

Ці розпорядження втрачають обов'язкову силу, якщо вони не будуть представлені сейму протягом 14 днів після найближчого засідання сейму чи якщо після представлення їх сейму будуть останнім відхилені.

Wybor tekstów źródłowych z historii ustroju Polski. 1916–1939. Wrocław, 1974. S. 157–160.

Питання

Які причини зумовили цей закон? Як вплинув закон на зміни в політичній системі Польщі?

Документ №9.

Декларація Коні РЕСУ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОДИ НАРОДУ*

29 червня 1930 р.

(Витяг)

Більше чотирьох років Польща перебуває під владою фактичної диктатури Юзефа Пілсудського: волю диктатора виконують уряди, що змінюються; воля диктатора підкоряється також президент республіки; повністю втрачена довіра суспільства до права у власній державі; суспільне життя країни постійно наповнюється чутками й обіцянками нових державних переворотів; народ

---

* Декларація була ухвалена на 30-тисячному зібранні, скликаному за ініціативою Центрольва – блоку опозиційних партій: Польської соціалістичної партії – ППС, польських селянських партій “Визволення” та “П’яст” – ПСРЛ-“Визволення” та ПСЛ “П’яст”, Селянської партії – Національно-робітничої партії і Християнської демократії.

позбавлений будь-якого впливу на внутрішню і зовнішню політику республіки. У зв'язку з тим, що за розпорядженням президента республіки замовк конституційний голос сейму, президент припинив виконання своїх обов'язків – знехтував вимоги національного представництва, не відгукнувся на рішення країни провести нові, справедливі вибори, ми, представники польської демократії, зібравшись в Кракові, стверджуємо:

1) боротьба за права і свободу народу є боротьбою не тільки сейму і сенату, але й боротьбою суспільства;

2) без ліквідації диктатури не можна подолати економічну кризу чи вирішити значні проблеми внутрішнього життя країни, які Польща повинна вирішувати в ім'я свого майбутнього.

3) ліквідація диктатури є необхідною умовою зміцнення незалежності і забезпечення цілісності кордонів Польської республіки; демократія — це мир.

Ми заявляємо: 1) що боротьбу за ліквідацію диктатури Юзефа Пілсудського ми почали всі разом і разом її продовжимо до перемоги; 2) що тільки уряд, який користується довірою сейму і суспільства, отримає нашу тверду підтримку і допомогу всіма нашими силами; 3) що на кожну спробу державного перевороту ми відповімо нещадним опором; 4) що перед лицем державного перевороту суспільство буде вільним від будь-яких обов'язків, а зобов'язання незаконного уряду перед законодавцем не будуть визнані республікою; 5) що на кожну спробу терору ми відповімо фізичною силою. Заявляємо, нарешті, що, оскільки президент республіки, який забув свою присягу, став відверто, всупереч волі країни, на бік правлячої Польшею диктатури і дозволяє уряду п. Славєка зловживати конституційними правами глави держави при визначенні поточних воєнних цілей уряду. Ігнацій Мосціцький повинен залишити посаду президента республіки.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск, 1991. Т. 3, с. 98-99.

Питання

Охарактеризуйте вимоги опозиційних сил після встановлення в країні режиму "саншю".

Документ №10

Конституційний закон

23 квітня 1935 р.

(Витяг)

1. Республіка

Ст. 2.1. Державу очолює президент республіки.

2. Відповідальність за долю держави він несе перед Богом й історією.

3. Його головним обов'язком є турбота про благо держави, обороноздатність і місце серед народів світу.

4. В його особі зосереджується єдина і неподільна державна влада.

II. Президент республіки

Ст. 11. Президент республіки як домінуючий фактор у державі координує діяльність вищих державних органів.

Ст. 12. Президент республіки:

а) призначає на свій розсуд голову ради міністрів, а за його пропозицією призначає міністрів;

б) скликає і розпускає сейм і сенат;

в) розпоряджається відкриттям, відтермінуванням і закриттям сейму і сенату;

г) очолює збройні сили;

д) представляє державу на міжнародній арені;

е) вирішує питання війни і миру;

ж) укладає і ратифікує договори з іншими державами;

з) комплектує кадри державних закладів.

Ст. 13. 1. Президент республіки користується особистими повноваженнями, які складають його прерогативи.

2. До цих прерогатив відносяться:

а) висування одного кандидата у президенти республіки, призначення загальних виборів;

б) визначення на час війни наступника президента республіки;

в) призначення і відставка голови ради міністрів, голови верховного суду і голови верховної контрольної палати,

г) призначення і звільнення головнокомандувача та генерального інспектора збройних сил.

Ст. 15. 1. Президент республіки не несе відповідальності за виконання своїх службових обов'язків.

Ст. 16. 1. Вибори президента республіки здійснюються таким чином.

2. Кандидата в президенти республіки обирають збори виборців.

3. Президенту республіки, термін повноважень якого завершився, належить право рекомендації іншого кандидата.

4. Якщо президент республіки, термін повноважень якого завершився, скористається цим правом, вибори президента республіки здійснять громадяни шляхом загальних виборів з двох кандидатів: зборів виборців і президента республіки, що відходять.

5. Якщо президент республіки, термін повноважень якого завершився, заявить, що він не має наміру скористатися правом рекомендації кандидата чи протягом семи днів після виборів зборами виборців не назве іншого кандидата і не призначить загальних виборів, кандидат від зборів виборців буде вважатися обраним президентом республіки.

IV. Сейм

Ст. 31. 1. Сейм виконує законодавчі функції і контроль за діяльністю уряду; крім того сейму належить право затвердження бюджету і визначення розміру податків.

V. Сенат

Ст. 46. Сенат як друга законодавча палата розглядає бюджет і проекти законів, схвалені сеймом.

Ст. 47. 1. Сенат складається з senatorів, 1/3 яких призначена президентом республіки, а 2/3 обрані шляхом виборів.

Wybór tekstów źródłowych z historii ustroju Polski. 1916–1939. Wrocław. 1974. S. 238–259.

Питання

Порівняйте повноваження Президента за Конституціями 1921 та 1935 років.

Чи можна говорити про те, що Конституція 1935 р. стала основою авторитарного режиму в Польщі?

Документ II

Польсько-німецька декларація про не застосування сили

26 січня 1934 р.

(Витяг)

Уряд Польщі та уряд Німеччини вважають, що настав момент, щоб розпочати новий етап в польсько-німецьких політичних відносинах шляхом безпосередньої угоди однієї держави з іншою. У зв'язку з цим вони вирішили покласти даною декларацією початок майбутнього формування цих відносин.

Обидва уряди виходять при цьому з передумови, що збереження і зміцнення стійкого миру між їх країнами є суттєвою умовою загального миру в Європі.

При цьому кожен з двох урядів підтверджує, що прийняті ним до даного часу міжнародні зобов'язання відносно інших урядів не перешкоджають мирному розвитку їх взаємовідносин, не знаходяться у суперечності з даною декларацією і не порушені даною декларацією.

Обидва уряди заявляють, що вони мають намір безпосередньо узгоджувати всякого роду питання, що стосуються взаємовідносин. Якщо б між ними виникли спірні питання, які не вдалося б вирішити шляхом прямих переговорів, обидва уряди шукатимуть ці рішення в кожному окремому випадку у взаємній згоді за допомогою інших мирних засобів. Проте ніколи вони не застосуватимуть силу з метою вирішення такого роду спірних питань.

Sprawa polska w czasie Drugiej Wojny Światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów. Warszawa. 1965. S. 2–3.

Питання

Які обставини зумовили порушення декларації?

Заява міністерства закордонних справ Польщі

17 березня 1938 р.

(Витяг)

Польський уряд не може прийняти литовських пропозицій від 14 числа даного місяця як таких, що не дають достатніх гарантій безпеки. На його думку, єдиним виходом з ситуації, що склалася, є негайне встановлення нормальних дипломатичних стосунків без жодних попередніх умов. На переконання польського уряду, це єдиний шлях до врегулювання сусідських відносин, якщо прагнути до уникнення небезпечних для миру подій.

Для прийняття цих пропозицій польський уряд дає литовській стороні 48 годин часу, від моменту вручення нею польським послом литовському послу в Таллінні.

Поза тим польський уряд стверджує, що викладені вище пропозиції не можуть бути предметом дискусії ні щодо змісту, ні щодо форми, це означає, що вони повинні бути прийняті без змін, а відсутність відповіді або будь-які доповнення чи застереження будуть рівнозначні відмові. У цьому випадку польський уряд власними методами забезпечить інтереси своєї держави.

Maresz T., Juszczyk K. Historia w tekstach źródłowych. Wypisy. Toruń, 1994. T. 3. S. 124.

Питання

Як ви оцінюєте дану заяву міністерства закордонних справ Польщі?
Якою була відповідь Литви?

Заява прем'єр-міністра Великобританії Н. Чемберлена

в палаті общин

31 березня 1939 р.

(Витяг)

Прагнучи якнайкраще пояснити ставлення уряду її королівської величності в період ще до закінчення консультацій, я повинен проінформувати палату, що протягом цього періоду на випадок будь-яких воєнних дій, що можуть загрожувати незалежності Польщі та які польський уряд прагнув би відбити за допомогою своїх національних збройних сил, уряд її королівської величності в міру своїх можливостей буде відчувати себе зобов'язаним надати польському уряду негайну допомогу.

Можу додати, що французький уряд доручив мені заявити, що його ставлення до цього питання таке ж, як ставлення уряду її королівської величності.

Sprawa polska w czasie Drugiej Wojny Światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów. Warszawa, 1965. S. 18.

Питання

Оцінюючи розвиток польсько-англійських взаємин протягом міжвоєнного періоду, визначте, чи змінилося ставлення уряду Великобританії до Польщі.

Які конкретні події викликали дану заяву?

Документ №14

Договір про взаємну допомогу між Польщею та Великобританією

25 серпня 1939 р.

(Витяг)

Ст. 1. У випадку, якщо одна з договірних сторін опинилась у стані війни з однією з європейської держав (згідно таємного протоколу мова йшла про Німеччину уклад.) внаслідок агресії останньої проти цієї договірної сторони, інша договірна сторона негайно надасть стороні, що домовляється і яка опинилась у стані війни, всяляку допомогу і підтримку, виходячи з своїх можливостей.

Ст. 7. Якщо договірні сторони опиняться у стані війни в результаті застосування даного договору, то вони не підпишуть перемир'я чи мирного договору інакше як шляхом взаємного узгодження.

Sprawa polska w czasie Drugeij Wojny Swiatowej na arenie międzynarodowej. Zbiór Dokumentów. Warszawa. 1965. S. 35-36.

Питання

Які обставини зумовили підписання даного договору?

Які подальші кроки викликала його реалізація?

Документ №15

Заява німецького уряду (зак звани "16 пунктів"), оголошена берлінським радіо о 21 годині 31 серпня 1939 р.

(Витяг)

Уряд Німецького рейху переконалий, що необхідно назвати економічні і фізичні збитки, завдані нам від 1918 р., і вимагати їх відшкодування у повній мірі.

З цих висновків виникають наступні конкретні пропозиції.

1) Вільне місто Гданськ, згідно з своїм чистим німецьким характером і однакостайною волею свого населення негайно повертається до Рейху.

2) Територія так званого коридору, (...) вирішить самостійно про свою належність до Німеччини або до Польщі.

3) З цією метою на даній території відбудеться плебісцит. Право голосування у ньому матимуть усі німці, котрі проживали на цій території з 1 січня 1918 р. або народилися там до вказаної дати, а також усі поляки, кашуби та ін., які проживають на цій території від зазначеного дня або народилися тут раніше. Вигнані з цієї території німці повертаються з метою участі в голосуванні.

4) З даної території буде вилучено порт Гдиня, котрий в принципі становить суверенну польську територію в кордонах заселення поляками. Кордони цього польського портового міста будуть визначені Німеччиною та Польщею, а в разі потреби міжнародним арбітражним судом.

Mareš J., Jacezyk K. Historia w tekstach źródłowych . Wypisy. Forum. 1994. Т. 5. S. 131.

Питання

З якою метою німецький уряд оголосив дану заяву?

Коментуючи документ, визначте, чи були реалізовані дані пропозиції.

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Документ №16

Закон №1 Чехословацької Республіки

28 жовтня 1918 р.

(Витяг)

Незалежна чехословацька держава увійшла в життя. (...) Національний комітет як виразник державного суверенітету іменем чехословацької нації ухвалює:

Ст. 1. Державний устрій чехословацької держави встановлять Національні збори після узгодження з Чехословацьким національним комітетом в Парижі. Органом єдиної волі нації і виразником державного суверенітету є Національний комітет.

Ст. 3. Усі державні, обласні, земельні, районні органи влади і місцевого самоуправління підпорядковуються Національному комітету і діють згідно з попередніми законами і постановами.

Хрестоматія до історії южных и западных славян. Минск. 1991. Т. 3. С. 19.

Питання

Пригадайте, які події зумовили проголошення Чехословацької республіки?

МАРТИНЬСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ СЛОВАЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ.

30 жовтня 1918 р.

(Витяг)

Представники всіх словацьких політичних (...) партій організовані в Словацькій національній раді словацької вітки єдиної чехословацької нації, настоюють на принципі права націй на самовизначення, визнаному всім світом. Національна рада заявляє, що лише цей орган уповноважений робити заяви і приймати рішення від імені чесько-словацького народу.

Лише Словацька національна рада уповноважена виступати в Словаччині від імені словацької нації.

Національна рада чесько-словацької нації, яка проживає на території Угорщини, заявляє:

1. Словацька нація і в мовному, і в культурно-історичному відношеннях є частиною чесько-словацької нації.
2. Щодо чесько-словацької нації ми вимагаємо необмеженого права на самовизначення на основі повної незалежності.

Хрестоматія по істории южных и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 20.

Питання

Яку позицію займали словацькі політичні партії щодо проголошення Чехословацької Республіки?

Документ №18

Звернення до пролетарів усього світу, прийняте на з'їзді в Празі в зв'язку з проголошенням Словацької радянської республіки.

16 червня 1919 р.

(Витяг)

Переможна світова революція, що нестримно розвивається, отримала нову значну перемогу. На словацькій землі, звільненій від імперіалізму, сьогодні утворилась самостійна Словацька Радянська Республіка.

Новоутворена Словацька Радянська Республіка вважає своїми природними союзниками своїх переможних братів – Російську та Угорську Радянські Республіки і стає під захист усього міжнародного пролетаріату і його єдиного солідарного робітничого Інтернаціоналу.

Документи и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Москва, 1973. Т. 1. С. 253–254.

Питання

Що вам відомо про виникнення та падіння Словацької радянської республіки?

Версальський договір

28 червня 1919 р.

(Витяг)

Ст. 81. Німеччина визнає, як це вже зробили Союзні та Об'єднані держави, повну незалежність Чехословацької держави, до якої увійде автономна територія русинів на південь від Карпат. Вона заявляє про згоду на такі кордони, які будуть визначені Головними Союзними і Об'єднаними державами й іншими зацікавленими державами.

Ст. 82. Кордон між Німеччиною і Чехословацькою державою буде визначатись колишнім кордоном між Австро-Угорщиною і Німецькою імперією станом на 3 серпня 1914 року.

Ст. 83. Німеччина відмовляється на користь Чехословацької держави від усіх своїх прав на частину Сілезької території.

Хрестоматія по новітній історії. Документи й матеріали. 1917–1939. Москва, 1960. Т. I. С. 184.

Документ №20.

Сен-Жерменський мирний договір

10 вересня 1919 р.

(Витяг)

Розділ III. Чехословацька держава.

Ст. 53. Австрія (...) визнає повну незалежність чехословацької держави, що включає також автономну територію русинів на південь від Карпат.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 125.

Питання

На якій підставі Закарпатська Україна увійшла до складу Чехословаччини?

Документ №21.

Конституція Чехословацької Республіки

29 лютого 1920 р.

(Витяг)

Розділ I. Загальні положення

§1. Вся влада в республіці повністю виходить від народу.

§2. Чехословацька держава – демократична республіка з виборним президентом на чолі.

§3. 2. Згідно договору, укладеного 10 вересня 1919 р. в Сен-Жермені між великими державами і державами, що приєдналися, і Чехословацькою Республікою, невід'ємною складовою частиною згаданого цілого є автономна територія Підкарпатська Русь, якій буде надана широка автономія з врахуванням цілісності Чехословацької Республіки.

3. Підкарпатська Русь має свій сейм, який вибирає своє управління.

4. Цей сейм здійснює законодавчу владу в галузі мови, освіти, релігії, місцевої адміністрації, а також в інших питаннях, які можуть бути передані в його компетенцію законами Чехословацької Республіки. Прийняті сеймом Підкарпатської Русі закони будуть опубліковані в особливому збірнику, якщо президент республіки висловить згоду та підтвердить їх своїм підписом.

§4. 1. Громадянство в Чехословацькій Республіці одне і єдине.

Розділ 2. Законодавча влада. Структура і діяльність Національних зборів і їх обох палат.

§6. Законодавча влада здійснюється на всій території Чехословацької Республіки Національними зборами, які складаються з двох палат: палати депутатів і сенату.

§8. Палата депутатів налічує 300 осіб, які обираються загальним, рівним, прямим, таємним голосуванням на основі пропорційного представництва.

§11. Палата депутатів обирається терміном на 6 років.

§13. Сенат складається з 150 осіб, які обираються загальним, рівним, прямим, таємним голосуванням за принципом пропорційного представництва.

§16. Сенат обирається терміном на 8 років.

§31. 1. Президент республіки має право розпускати палати.

§36. Засідання палати депутатів і сенату відкриті

Розділ 3. Урядова і виконавча влада. Президент республіки.

I. §56. Президент республіки обирається Національними зборами.

§58.2. Президентські повноваження продовжуються 7 років.

4. Ніхто не може бути обраним більше двох разів підряд. Той, хто був президентом два рази підряд, може бути переобраний лише через 7 років після закінчення терміну його останніх повноважень. Ця постанова не поширюється на першого президента Чехословацької Республіки.

II. §64.1. Президент республіки:

а) представляє державу у зовнішніх відносинах, укладає і ратифікує міжнародні договори;

в) запроваджує військовий стан, оголошує війну з попередньої згоди Національних зборів і представляє останнім на схвалення мирні договори;

ж) призначає міністрів, дає їм відставку і визначає їх кількість;

з) призначає усіх без винятку професорів вищих навчальних закладів, державних посадових осіб та офіцерів.

к) є верховним головнокомандувачем усіх збройних сил.

Розділ 5. Права, свободи й обов'язки громадян. Рівність.

§106. 1. Привілеї, пов'язані з статтю, народженням і родом занять, не визнаються.

2. Усі жителі Чехословацької Республіки користуються на її території (...) повним і безумовним захистом свого життя і свободи без різниці походження, громадянства, мови, раси чи релігії.

§107. 1. Особиста свобода гарантується.

§109. 1. Приватна власність може бути обмежена лише законом.

§113. 1. Свобода друку, мирних зборів без зброї і створення товариств гарантується.

Розділ 6. Захист національних, релігійних і расових меншин.

§128. 1. Усі громадяни Чехословацької Республіки рівні перед законом і користуються рівними громадянськими і політичними правами без різниці раси, мови чи релігії.

§134. Усякого роду насильницька асиміляція забороняється.

Хрестоматія по історії кожных и западных славян, Минск, 1999, т. 3, С. 20-25.

Питання

Охарактеризуйте законодавчу, виконавчу владу та повноваження президента. Чи існувала можливість, виходячи з статей Конституції, зосередження влади в руках президента?

На яких умовах знаходилось у складі Чехословащини українське населення Закарпаття?

Документ №22.

ПРО ЗАХИСТ РЕСПУБЛІКИ

19 березня 1923 р.

(Вигят)

Розділ I

§1. Спроба змінити Конституцію республіки силовими методами, особливо якщо мова йде про суверенітет, єдність чи демократично-республіканську форму держави, силовими методами перешкодити конституційній діяльності президента республіки, його заступника, законодавчого корпусу, уряду чи губернатора Прикарпатської Русі, силовими методами прислати до іншої держави територію республіки чи відторгнути від неї частину карається як злочин ув'язненням на термін до 20 років, при особливо тяжких обставинах - позиттєвим ув'язненням.

Розділ III.

§14. Діяльність, спрямована на підрих основ держави, її суверенітету, конституційної єдності чи демократично-республіканської форми, карається тюремним ув'язненням на термін від одного місяця до двох років.

Також буде покараний той, хто відкрито (...) ганьбить республіку, націю чи національну меншість з метою принизити авторитет республіки, або викликати небезпеку загальному миру в республіці чи її міжнародним відносинам.

Хрестоматія по історії східних і західних славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 104.

Питання

Які причини зумовили схвалення цього закону?
Проти яких політичних сил був спрямований закон?

Документ №23

Про припинення діяльності і розпуск політичних партій

25 жовтня 1933 р.

(Уривок)

Частина I.

§1. I. Якщо політична партія своєю діяльністю суттєво загрожує незалежності, конституційній єдності, суверенітету, демократично-республіканській формі чи безпеці Чехословацької Республіки, уряд має право припинити подальшу діяльність такої партії чи розпустити її

Хрестоматія по історії східних і західних славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 106.

Питання

Проти яких політичних сил був спрямований даний закон?

Документ №24

Виступ міністра закордонних справ Чехословаччини

Е. Бенеша в Національних зборах

2 липня 1934 р.

(Уривок)

Чехословацький уряд вже офіційно заявив зацікавленим державам, що він готовий брати участь у переговорах про Східний пакт* і буде послідовно проводити політику Східного пакту – забезпечення миру в Європі.

Документи і матеріали по історії советсько-чехословацьких відносин. Москва, 1978. Т. 3. С. 28.

Питання

Чим завершилась готовність Чехословаччини приєднатися до Східного пакту?

---

* У 1934 р. між СРСР і Францією велись переговори про підписання Східноєвропейського пакту, спрямованого на створення гарантій безпеки в Європі.

АНГЛО-ФРАНЦУЗЬКА ПОГА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

18 вересня 1938 р.

(Витяг)

1. Представники обох сторін переконані, що в результаті недавніх подій створилась така ситуація, коли подальше збереження в кордонах Чехословацької держави районів, населених головним чином судетськими німцями, фактично неможливе, оскільки може поставити під загрозу інтереси самої Чехословаччини та інтереси всього європейського світу. У світлі цих міркувань обидва уряди змушені прийти до висновку, що збереження миру і безпеки та життєвих інтересів Чехословаччини не може бути ефективно забезпечене, якщо ці райони негайно не передати Німецькій імперії.

2. Ми передбачаємо, що ви, ймовірно, надасте перевагу вирішенню проблеми судетських німців шляхом прямої передачі Німеччині.

3. Територія, що підлягає передачі, повинна, ймовірно, включати райони, німецьке населення яких склалося понад 50%.

5. Ми визнаємо, що у випадку згоди уряду Чехословаччини з запропонованими заходами, пов'язаними з суттєвими змінами в становищі держави, він матиме право просити деяку гарантію своєї майбутньої безпеки.

6. У відповідності з цим, уряд його величності в Об'єднаному Королівстві був би згоден в якості внеску у справу вмиротворення Європи приєднатися до міжнародної гарантії нових кордонів Чехословацької держави проти неспровокованої агресії. Однією з головних умов такої гарантії став би захист незалежності Чехословаччини шляхом заміни існуючих договорів.

7. Як французький, так і британський уряди розуміють, наскільки велика жертва вимагається від чехословацького уряду для забезпечення миру. Але оскільки ця справа є спільною для всієї Європи і, зокрема, для Чехословаччини, то вони вважають своїм обов'язком відверто викласти умови, необхідні для забезпечення цієї справи.

Новые документы из истории Мюнхена. Москва, 1958. С. 94-97.

Питання

Прокоментуйте позицію Великобританії та Франції у чехословацькому питанні.

Мюнхенська угода

Мюнхен, 29 вересня 1938 р.

(Витяг)

Німеччина, Об'єднане королівство, Франція та Італія згідно принципово вже досягнутої угоди відносно передачі Судетопімецької області домовились про наступні умови і форми цієї поступки, а також про необхідні для цього заходи і оголошують себе кожна зокрема в силу цієї угоди відповідальними за забезпечення заходів, необхідних для її виконання.

1. Евакуація почнеться з 1 жовтня.

2. Об'єднане королівство, Франція та Італія погодилися на те, що евакуація території буде завершена до 10 жовтня.

4. Введення пімецьких військ у райони з переважаним німецьким населенням, що відбуватиметься по етапах, почнеться з 1 жовтня.

5. Міжнародна комісія визначить райони, в яких повинен відбутися плебісцит. Ці райони до закінчення плебісциту будуть зайняті міжнародними військовими частинами.

6. Остаточне визначення кордонів доручається міжнародній комісії. Цій міжнародній комісії надається право у відомих виняткових випадках рекомендувати чогирьом державам – Німеччині, Об'єднаному королівству, Франції й Італії – незначні відхилення від строго етнографічного принципу у визначенні зон, що підлягають передачі, без проведення плебісциту.

Новые документы из истории Мюнхена. Москва. 1958. С. 156-159

Питання

Які наслідки для долі Європи мала Мюнхенська угода?

Документ №27

Про заборону діяльності КПЧ

29 жовтня 1938 р.

(Витяг)

Заборонити подальшу діяльність партії згідно ст. 2-3 Закону №125 про організацію політичного управління від 14.07.1927 р.

Оскільки КПЧ є секцією Комуністичного Інтернаціоналу з центром у Москві, завдання якого - встановлення диктатури пролетаріату і насильницька зміна державного ладу (...) подальше існування цієї партії як такої, що становить загрозу для держави, недопустиме.

Хрестоматія по истории южных и западных славян. Минск. 1999. Т. 3. С. 108

Питання

Які політичні події і чому зумовили схвалення даного закону?

Чи поділяєте ви твердження указу про те, що "КПЧ є секцією КІ"? Думку обґрунтуйте.

УГОРЩИНА

Документ №28.

Глава Угорської Національної ради М. Каройі застерігав представника військової місії Антанти підполковника Вікса щодо переданої 20.03.1919 р. від імені Антанти і США ноты, яка "може привести тільки до революції", а уряд, який згодиться її прийняти, "не протримається жодного дня".

Цит. за: Пушкаш А.И. Внешняя политика Венгрии. Ноябрь 1918 – апрель 1927 г. Москва, 1981. С. 70.

Документ №29

Стаття М. Каройі

Липень 1919 р.

(Уривок)

Для уникнення безпильного кровопролиття – адже крім соціалістів не було іншої організованої сили, і вся збройна влада, місцевий гарнізон, народна охорона і поліція, армія знаходились під керівництвом соціалістів-комуністів – я підписав заяву про відставку і "передав владу пролетаріату, який її в дійсності раніше взяв і проголосив".

Цит. за: Пушкаш А.И. Внешняя политика Венгрии. Ноябрь 1918 – апрель 1927 г. Москва, 1981. С. 74.

Питання

За яких обставин діві політичні партії Угорщини прийшли до влади?

Документ №30

Звернення тимчасового президента Угорської Народної Республіки "До народу Угорщини"

21 березня 1919 р.

(Витяг)

Уряд подав у відставку. Поряд з анархією, що загрожувало виробництву, зовнішньополітичне становище країни стало кризовим. Паризька мирна конференція таємно вирішила окупувати військами майже всю територію

Угорщини. Місія Антанти заявила, що після цього буде вважати політичним кордоном демаркаційну лінію.

Метою подальшої окупації країни є перетворення її в плацдарм і територію воєнних дій проти Російської радянської армії, що воює на румунському кордоні. Відібрана у нас територія була б платою тим румунським і чеським військам, які хочуть нанести поразку Російській радянській армії.

Проти цього рішення Паризької конференції я, як тимчасовий президент Угорської Народної Республіки, звертаюся за правдою і допомогою до світового пролетаріату, подаю у відставку і передаю владу пролетаріату народів Угорщини.

Цит. за: Нушкаш А.И. Внешняя политика Венгрии. Ноябрь 1918-- апрель 1927г. Москва. 1981. С. 73–74.

Документ №31.

**ТЕЛЕГРАФНЕ ЗВЕРНЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ УРЯДОВОЇ РАДИ
УГОРСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО МІЖНАРОДНОГО ПРОЛЕТАРІАТУ**

22 березня 1919 р.

(Витязь)

Ми повідомляємо робітникам усього світу, що Угорська соціал-демократична партія і комуністична партія об'єдналися в одну соціалістичну партію і від імені всіх робітників, солдат і селян проголосили диктатуру пролетаріату і без пролиття жодної краплі крові взяли в свої руки державну владу. Влада буде тимчасово здійснюватися від імені Ради Народних Комісарів до того часу, поки Угорський конгрес робітничих, селянських і солдатських депутатів остаточно не встановить головні закони Угорської Радянської Республіки.

Советская Россия -- Венгерская Советская Республика. 1919 г. Документы и материалы. Москва. 1990. С. 7.

Питання

Які "головні закони" були схвалені в Угорській радянській республіці?

Документ №32

**ТЕЛЕГРАМА НАРКОМА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УРР БЕЛА КУНА
СЕКРЕТАРЮ РАДНАРКОМУ РРФСР В.І. ЛЕНІНУ**

1 серпня 1919 р.

(Витязь)

Сьогодні в Будапешті сформувався уряд правих соціалістів, в якому беруть участь вожаки професійних спілок, противники диктатури, і навіть такі діячі професійних спілок, які до цього часу брали участь в диктатурі. Причини цього перевороту, по-перше, розлад нашої армії; по-друге, настроїв робітників проти диктатури.

Питання

Які причини зумовили падіння радянської республіки в Угорщині?

Документ №33.

Голова парламенту І. Раковські до М. Горті.

1 березня 1920 р.

Прошу, диктуйте свої умови, Національні збори виконають їх.

Цит. за: Немеш Д. Венгрия в годы контрреволюции. 1919-1921 гг. Москва, 1964. С. 222.

Питання

За яких обставин М. Горті став регентом Угорщини?

Документ №34.

Тріанонський мирний договір

4 червня 1920 р.

(Витяг)

Ст. 36. Угорщина відмовляється (...) на користь Італії від усіх прав і правооснов, на які вона могла би претендувати на території колишньої Австро-Угорської монархії, і які визнані такими, що входять до складу Італії відповідно до ст. 36, розділ І мирного договору, укладеного 10 вересня 1919 р. між Союзними й Об'єднаними державами й Австрією.

Ст. 104. Загальна чисельність військових сил в угорській армії не повинна перевищувати 35000 чоловік, включаючи сюди офіцерів і нестрійові частини.

Ст. 181. Загальна вартість утримання усіх Союзних і Об'єднаних армій на окупованих територіях Угорщини в такому вигляді як її кордони визначені в даному Договорі, буде (...) покладатися, з моменту підписання перемир'я від 3 листопада 1918 року, на Угорщину.

Ст. 275. Оголошується міжнародним: Дунай від Ульма, разом з усією суходільною частиною цієї річкової системи, яка від природи служить доступом до моря більше, ніж одній державі.

Хрестоматія по новейшей истории. Документы и материалы. 1917–1939. Москва, 1960 Т. 1. С. 190.

Питання

Як вплинуло укладення Тріанонського договору на територіальну цілісність Угорщини?

Документ №35.

Законопроект, схвалений Національними зборами

3 листопада 1921 р.

(Витяг)

§1. Даним документом скасовуються монархічні права короля Карла ІV.

§2. Прагматика санкціо, що міститься в І та ІІІ статтях закону 1723 р. і яка регламентує права престолонаступництва Австрійського двору (Домус Аустріака), втрачає силу і привілей вибору короля знову переходить до нації.

§3. Нація незмінно зберігає давню державну форму королівства, але заміщення королівського трону відкладає і дає наказ уряду в слушний для цього час внести пропозицію на цей рахунок.

Цит. за: Пушкаш А.И. Внешняя политика Венгрии. Ноябрь 1918-апрель 1927 г. Москва, 1981. С. 277.

Питання

Чим завершилась спроба реставрації монархії Габсбургів в Угорщині?

Документ №36.

Виступ М.Горті

22 серпня 1923 р

(Уривок)

Тих, хто створює безладдя – розстріляю. Якщо це безладдя буде виходити “справа”, то з мого боку різниця буде тільки в тому, що їх розстріляю з боєм у серці, тоді як я це зроблю із задоволенням, розважаючись, якщо вони виходитимуть “зліва”.

Цит. за: Пушкаш А.И. Ведомствоотношения правящей партии хортистов и правооппозиционных течений // Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (Межвоенный период). Москва, 1982. С. 121.

Питання

Що ви можете сказати про політичні симпатії М. Горті?

Документ №37

Програма уряду Ф.Нолл

Червень 1924 р.

(Витяг)

5. Викорінення феодалізму, звільнення народу і встановлення демократії
6. Радикальні реформи в адміністративній, цивільній та військовій областях.

11. Зміна податкової системи в інтересах полегшення становища народу.
  12. Покращення становища землероба і його економічна емансипація.
  13. Сприяння надходженню іноземного капіталу, захист і організація місцевих капіталів.
- 20 Дружні відносини з усіма іноземними державами і особливо з сусідніми.

Хрестоматія по новейшей истории. Документы и материалы. 1917–1939. Москва, 1960. Т. 1. С. 466.

Питання

Чи була реалізована дана урядова програма?

Документ №38

ПРЕГОВОРЫ МЕЖДУ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРОМ УГОРСКИНИ Г. БЕГЛЕНОМ ТА ПРЕМЬЕР-МИНИСТРОМ ИТАЛИИ Б. МУССОЛИНИ

4 квітня 1927 р.

(Витяг)

Угорщина внутрішньо ніколи не прийме Тріанонський договір, тому вона не в стані з жодним із сусідів підписати таку угоду, яка означала б відмову від намірів його переглянути.

Цит. за: Пушкаш А.И. Внешняя политика Венгрии. Ноябрь 1918–апрель 1927 г. Москва, 1981. С. 325.

Питання

Якими були зовнішньополітичні пріоритети Угорщини у 20-30-х рр.?

Чим зумовлювалось зближення Угорщини з Італією та Німеччиною?

Документ №39

Стаття

А. ФЕРЕНЦА, одного з діячів ліберальної опозиції

1932 р.

(Уривок)

Було б помилкою вважати, що наступником влади монархії, що зазнала краху, в повоєнний період став парламент. Ні, що владу успадкували уряди. Спочатку в роки війни, в період революцій і в повоєнні роки вона перейшла до них через необхідність, а потім вони зберегли в своїх руках цю владу аж до наших днів по всій Європі з допомогою диктатури, диктаторських заходів або зміни виборчої системи.

Цит. за: Маркуш Л. О характере господствующей элиты хорстистского режима // Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (Межвоенный период). Москва, 1982. С. 81–82.

Питання.

Чи поділяєте ви думку А.Ференца щодо механізму еволюції політичної системи в Угорщині?

РУМУНІЯ

Документ №40.

МЕМОРАНДУМ РУМУНСЬКОГО УРЯДУ УГОРСЬКОМУ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРУ

Лютий 1918 р.

(Відріз)

Відібрати в Румунії Констанцу – означає відібрати в неї одну легеню. Великою помилкою є думка, що в якості компенсації їй нададуть Бессарабію. Тим більше проблематично, – що вона зможе збудувати там морський порт. Бессарабське узбережжя для цього не годиться – це показує старий порт Анкерман, котрий все більше завоситься піском. Якщо хочуть, щоб Румунія після її повернення у сферу впливу Центральних держав залишилась економічним фактором з купівельною і виробничою можливістю, то необхідно залишити їй Добруджу.

Розумні люди, які вболівають за майбутнє, повинні подумати, чи не буде політично незручним, якщо всі шляхи, які ведуть з Центральної Європи в Константинополь, будуть проходити виключно через територію однієї і тієї ж держави, через Болгарію. Створення міжнародного коридору на лінії Черноводи-Констанца – це така утопія, яка не витримує випробування. У неспокойний час достатньо буде одного капрала і шести болгарських солдат для того, щоб перерізати цей коридор.

Цит. за: Нотевич Ф. Бухарестський мир 1918 г. Москва, 1959. – С. 125-126.

Питання

Охарактеризуйте позицію румунського уряду щодо умов виходу з Першої світової війни

Документ №41.

ГАЗЕТА КАТОЛИЦЬКОГО ЦЕНТРУ НІМЕЧЧИНИ “КЬОЛЬНШЕ ФОЛЬКСЦАЙТУНГ” ПРО ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРЕТЕНЗІЇ РУМУНІЇ

9 лютого 1918 р.

(Уривок)

Мир з Румунією буде легше досягнутий, якщо в результаті його Бессарабія перейде до Румунії. Україна навряд чи захоче і зможе приєднати до себе Бессарабію. Якщо Україна настоювала і, здається, добилася того, щоб їй була передана

Холмщина, то вона не в стані буде опиратися переходу Бессарабії до Румунії. Можливо, цьому буде надана така форма, що Україна заявить про свою незацікавленість у цій території.

Звичайно, було б дуже прикро для нашого морального почуття, якщо Румунія, яка здійснила при її вступі у війну підлий і зрадницький злочин проти нас, вийшла б зі світової війни з приростом своєї території. Але таке становище дало б нам разом з тим можливість з більшим правом вимагати від Румунії, щоб вона повернула, правильніше кажучи залишила, в руках Болгарії Добруджу. Повернення Бессарабії є найважливішою метою війни для Румунії і не можна не визнати її права на це.

Цит. за: Ногович Ф. Бухарестський мир. 1918 р. Москва, 1959. С. 129–130.

Питання

Охарактеризуйте позицію німецького уряду щодо територіальних проблем Румунії наприкінці Першої світової війни.

Документ №42.

**Міністр закордонних справ Габсбургської монархії граф О. Черніл про
Бухарестський мирний договір 7 травня 1918 р. між Румунією
та Центральними державами
(Уривок)**

Так, ми намагались у Бухаресті пробитися крізь різні підводні камені — не нанести смертельної рани румунам, відстояти, наскільки це було можливо, характер миру за згодою і все ж зберегти болгар і турок. Бухарестський мир був миром за згодою. Румуни втратили Добруджу, але зберегли забезпечений вихід до моря. Вони втратили на нашу користь смугу майже незаселеної гірської місцевості і придбали завдяки нам Бессарабію. Вони виграли набагато більше, ніж втратили.

Цит. за: Ногович Ф. Бухарестский мир 1918 г. Москва, 1959. С. 205.

Питання

Чи відповідає дійсності останнє твердження з наведеного документу?

Чи збереглися умови Бухарестського мирного договору після поразки Центральних держав у Першій світовій війні?

Документ №43.

СЕН-ЖЕРМЕНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР

10 вересня 1919 р.

(Витяг)

Ст. 59. Австрія відмовляється (...) на користь Румунії від усіх прав на частину колишнього герцогства Буковинського.

Хрестоматія по новейшей истории. Документы и материалы. 1917–1939. Москва, 1960. Т. 1. С. 188

Питання

Яким було становище українців Північної Буковини в складі Румунії?

Документ №44

**Конвенція про союз між Польською Республікою і
Королівством Румунії**

3 березня 1921 р.

(Витяг)

Ст. 1. Польща і Румунія зобов'язуються взаємно допомагати у випадку, якщо одна з них зазнала неспровокованої агресії на свої тепершні східні кордони.

Виходячи з цього, у випадку, якщо одна з двох держав стане жертвою неспровокованої агресії, друга вважатиметься у стані війни і надасть їй збройну допомогу.

Цит. за Tomalska H. Świat-Europa-Polska w latach 1795–1939. Historia. Dla szkół średnich zawodowych. Warszawa, 1996. S. 368.

Питання

Які причини викликали підписання даної конвенції?

Документ №45.

Російсько-румунська конференція у Варшаві

22 вересня – 25 жовтня 1921 р.

(Витяг)

Представник Румунії відмовляється обговорювати на майбутній конференції питання про Бессарабію і національні меншості:

а) з точки зору історичної і національної Бессарабія складала інтегральну частину Румунії до 1812 р.;

б) з точки зору етнічної населення Бессарабії у значній більшості є румунським;

в) з точки зору принципу національностей населення Бессарабії приєдналось до своєї батьківщини за рішенням, схваленим 20 березня 1918 р. Сфатул-Церія – парламентом Молдавської Республіки, і визнаним урядом Керенського;

г) румунська армія перейшла Прут після рішення Сфатул-Церія приєднатися до Румунії і за вимогою бессарабців.

Внешняя политика СССР // Сборник документов. Москва, 1944. Т. 2. С. 173.

Питання

Чи погоджуєтесь ви з аргументацією, наведеною румунським представником, щодо історичного, етнічного та правового прав Румунії на територію Бессарабії? Відповідь поясніть.

Документ №46.

Конституція Румунії

Березень 1923 р.

(Витяг)

Ст. 1 проголошувала об'єднання Румунії в кордонах 1918 р. як "єдиної і неподільної національної держави". Закріплювались громадянські та політичні свободи (ст. 5, 6, 8, 10, 25, 28).

Законодавчу владу здійснювали король і двопалатний парламент. Король не несе відповідальності перед парламентом і мав право його розпуску (ст. 77, 90). Законодавча ініціатива належала королю, сенату і палаті депутатів, а процедура схвалення закону вимагала згоди цих трьох інститутів (ст. 34, 35). Виконавча влада належала королю, якій здійснював її через уряд, що призначався і зміщувався королем (ст. 87, 92).

Цит. за: Ерещенко М.Д. Конституційний кризис в Румынии (1923-1938 гг.) // Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (Межвоенный период). Москва, 1982. С. 222–223.

Питання

Які положення Конституції свідчать про демократизм політичної системи Румунії?

Документ №47.

Заява прем'єр-міністра А. Вайди –Восводи у зв'язку зі страйком залізничників та нафтовиків

Лютий 1935 р.

(Витяг)

Необхідно врятувати країну, переступивши через всі закони, через всі порядки, через всі конституції. Нехай буде диктатура, але країну необхідно врятувати.

Цит. за: Ерещенко М.Д. Механизм политической власти и проблемы кризиса буржуазной демократии в Румынии (1923–1938 гг.) // Проблемы истории кризиса буржуазного политического строя. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы в межвоенный период. Москва, 1984. С. 111.

Питання

Якими методами прагнули вирішити соціальні проблеми правлячі кола Румунії?

Що ви знаєте про фашистський рух у країні?

Документ №48.

Лист міністра закордонних справ Румунії Титулеску наркому закордонних справ СРСР М. Литвинову

9 червня 1934 р.

(Витяг)

Я радий повідомити Вам, що в результаті наших співбесід королівський уряд Румунії вирішив встановити нормальні дипломатичні відносини з урядом СРСР і призначити свого надзвичайного посланника і повноважного міністра.

Внешняя политика СРСР // Сборник документов. Москва. 1945. Т. 3. С. 720.

Питання

Чим ви можете пояснити рішення Румунії про встановлення дипломатичних відносин з СРСР?

Документ №49

Конституція Румунії

20 лютого 1938 р.

(Витяг)

“Всі румуни зобов’язані (...) сприяти своєю працею моральному піднесенню та економічному розвитку батьківщини, добровільно виконувати громадянські обов’язки, які на них покладаються за законом і без яких існування держави не може обійтися” (ст. 4).

Конституція забороняла “будь-яку агітацію за зміну форми правління, за розділ або розподіл приватної власності, за звільнення від податків”, “пропаганду класової боротьби в будь-якій формі” (ст. 7).

Закріплювалось верховенство нації і “примат румунського етносу” (ст. 27, 29).

“Законодавча влада здійснюється королем” через двопалатний парламент, діяльність і існування якого повністю залежить від волі монарха” (ст. 31).

“Виконавча влада належить королю, який здійснює її через уряд” (ст. 32).

Рішення судової влади приймаються “від імені короля” (ст. 33).

Ст. 61 проголошувала поділ всіх громадян на три корпорації у відповідності з їх професійною діяльністю: корпорація сільськогосподарської і ручної праці, торгівлі і промисловості, працівників розумової праці.

Цит за: Ершенко М.Д. Конституционный кризис в Румынии (1923–1938 гг.)// Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (Межвоенный период). Москва. 1982. С. 228–229.

Питання

Порівняйте конституції 1923 і 1938 рр.

Які положення Конституції 1938 р. свідчать про обмеження демократії в країні?

БОЛГАРІЯ

Документ №50.

Прокламація про проголошення Болгарії республікою в ході солдатського повстання

27 вересня 1918 р.

(Витяг)

Сьогодні, 27 вересня 1918 р., болгарський народ рве ланцюг и рабства, скидає деспотичний режим Фердинанда і його помічників, оголошує їх ворогами народу, проголошує себе вільним народом з республіканським управлінням і простягає руку народам Європи для примирення і співробітництва. Віднині цар Фердинанд, його династія і колишній уряд повалені. Всі окружні управителі, околіїські начальники, коменданти, кмети та армійські начальники повинні виконувати накази тимчасового уряду республіки.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 36.

Питання

Які причини та наслідки солдатського повстання?

Документ №51.

Конвенція про припинення воєнних дій між державами Антанти і Болгарією

29 вересня 1918 р.

(Витяг)

1. негайне звільнення згідно наступної угоди ще окупованих територій Греції та Сербії. З цих територій не повинні бути вивезені ні худоба, ні зернові, ні будь-які харчові продукти. При відході не повинні наноситися жодні пошкодження.

Болгарська адміністрація буде продовжувати функціонувати в тій частині Болгарії, котра окупована на даний час союзниками.

2. Негайна демобілізація всієї болгарської армії, виключаючи ту її частину у складі усіх родів військ, яка перебуває у бойовому строю і включає три дивізії по 16 дружин кожна і чотири полки кавалерії, котра буде використана; дві дивізії для захисту східного кордону Болгарії і Добруджі й одна дивізія для захисту залізниць.

6. Болгарські військовополонені до підписання миру будуть використані союзними арміями на роботах у східних районах за винятком союзних військовополонених. Ці останні будуть відразу ж передані союзним властям, а інтернованим цивільним особам нададуть повну можливість повернення по домівках.

Хрестоматія по историн кожных и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 124.

Питання

Пригадайте, якою була участь Болгарії в Першій світовій війні?

Охарактеризуйте основні умови перемир'я Болгарії з країнами Антанти.

Документ №52.

Нейський мирний договір

27 листопада 1919 р.

(Витяг)

Ст. 48. Болгарія відмовляється на користь головних Союзних і Об'єднаних держав від усіх своїх прав і правовоснов на території Фракії*, котрі належали болгарській монархії.

Головні Союзні й Об'єднані держави зобов'язуються гарантувати свободу економічного виходу Болгарії до Егейського моря.

Ст. 64. Протягом трьох місяців після вступу у силу даного договору військової сили Болгарії повинні бути демобілізовані.

Ст. 65. Обов'язкова для всіх військова служба в Болгарії відміняється. Болгарська армія буде будуватися і комплектуватися в майбутньому тільки шляхом добровільного найму.

Ст. 66. Загальна кількість військових в болгарській армії не повинна перевищувати 20 тис. чоловік, включаючи офіцерів і нестройові частини.

Ст. 81. Ввезення в Болгарію зброї, спорядження і воєнного матеріалу забороняється.

Ст. 89. Воєнні сили не повинні мати жодної військової чи морської авіації.

Ст. 121. Болгарія визнає, що, взявши участь у війні, котру Німеччина та Австро-Угорщина розпочали проти Союзних і Об'єднаних держав, вона завдала останнім

---

*Згодом Фракію передано Греції, внаслідок чого Болгарія була відрізана від Егейського моря

всякого роду витрат і повинні забезпечити повні репарації. З іншого боку, Союзні і Об'єднані держави визнають, що ресурси Болгарії недостатні, щоб дозволити їй провести ці повні репарації.

Внаслідок цього Болгарія зобов'язується виплатити (...) суму в 2 млрд. 250 млн золотих франків. Виплата цієї суми здійснюватиметься шляхом піврічних платежів.

Хрестоматія по истории южных и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 125–126; Хрестоматія по новейшей истории. Документы и материалы. 1917– 1939. Москва, 1960. Т. 1. С. 189.

Питання

Як даний договір вплинув на внутрішньополітичну ситуацію в країні?

Яких територіальних втрат зазнала Болгарія за умовами Нейського мирного договору?

Документ №53.

Про збільшення розмірів державних земель

30 червня 1920 р.

(Витяг)

Ст. 1. Оголошуються державними землі:

а) всі приватні наділи землі, що обробляються (ниви, луки та ін.), розмір яких перевищує 300 декарів (1 декар = 0.1 га – укладачі) і котрі не обробляються безпосередньо власниками. Під безпосереднім обробітком розуміється особиста участь власника і членів його сім'ї, хоча би й за допомогою найманої праці;

б) всі приватні ліси і пасовиська, для рівнини — понад 200, а для гірських місцевостей – понад 500 декарів;

в) всі спірні між общинами пасовища і ліси, якщо суперечки, розпочаті до 1 липня, не будуть врегульовані протягом трьох місяців після вступу в силу закону.

Хрестоматія по истории южных и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 88–89.

Питання

Охарактеризуйте соціальну політику уряду О. Стамболійського.

Документ №54.

Резолюція ЦК БКП

“Про становище в країні і безпосередні завдання партії”

кінець липня 1923 р.

(Витяг)

Переворот 9 червня відкрив кризу у питанні про владу, вихід із якої не може бути іншим, окрім збройного повстання мас в ім'я робітничо-селянського уряду.

Ось чому КП, не хтуючи можливостями легальної боротьби, повинна зосередити всі свої сили головним чином на всебічній підготовці масового збройного повстання.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск. 1991. Т. 3. С. 40-41.

Питання

До яких наслідків привела тактика комуністів?

Які чинники впливали на вироблення тактики болгарських комуністів?

Документ №55

НАКАЗ МІНІСТРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ І. РУСЕВА ПРО МАСОВІ АРЕШТИ КОМУНІСТІВ.

6 вересня 1923 р.

(Витяг)

Уряд має достовірні дані, що комуністична партія найдіяльнішим чином готується до збройного перевороту. Вона поширює по селах і містах нелегальні заклики до збройної організації, прагне створити бойові осередки. Брозуміло, що наша комуністична партія беззастережно виконує накази Москви, котра вимагає революції будь-якою ціною.

1. 12 вересня о 6 годині ранку затримайте всіх комуністичних керівників, відносно яких можна припустити, що вони мають вплив серед комуністів і можуть вести своїх однодумців на переворот і збройну боротьбу.

2. Одночасно проведіть обшуки в комуністичних клубах, а також в будинках і приміщеннях, відносно яких є підстави думати, що там можна знайти документи, що викривають злочинну діяльність комуністів.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск. 1991. Т. 3. С. 90.

Питання

Чи існували реальні підстави для вжиття таких заходів?

Документ №56.

Закон “Про захист держави”

23 січня 1924 р.

(Витяг)

Ст. 1. Забороняються будь-які громадські, політичні та економічні організації чи групи, котрі для досягнення своїх цілей проповідують чи владуються в межах [Болгарського] царства до злочинів, збройних акцій, насильства чи терористичних дій або засновують свої нелегальні організації.

Ст. 6. Той, хто проповідує або організовує бунт, чи закликає до такого в армії, жандармерії, поліції або в будь-яких їхніх частинах, карається смертною карою чи тюремним ув'язненням суворого режиму на термін не менше 10 років і штрафом від 50 тис до 500 тис левів.

Ст. 15 Кожен, хто вважається членом організації, групи чи їх осередків, заборонених даним законом, або сприяє їм, не може знаходитися на будь-якій державній чи громадській службі і, якщо її займає, звільняється.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 91.

Питання

Які події спричинили ухвалення даного закону?

Документ №57

МАНІФЕСТ ДО БОЛГАРСЬКОГО НАРОДУ УРЯДУ К. ГЕОРГІЄВА

19 травня 1934 р.

(Витяг)

Болгари! Існуюча партійно-політична система остаточно збанкрутувала.

Тільки армія позбавлена процесу розвалу. Вона закликає допомогти новій владі, яка має розв'язати наступні важливі завдання:

1. Дисциплінована та економна організація держави — зменшення числа міністерств, округів, общин і служб всіх відомств.

4. Відновлення довіри до держави шляхом:

а) збалансованого бюджету; б) швидкої виплати внутрішнього боргу; в) нових доходів шляхом запровадження монополій.

5. Дешевший і доступніший кредит, особливо для землеробського та ремісничого станів.

9. Ліквідація існуючого безладу в галузі промисловості. Пристосування індустрії до економічних і національних потреб країни. Максимальне здешевлення промислових товарів.

11. Скорочення безробіття.

13. Реформа правосуддя, яка дозволить здійснювати правову діяльність швидше, доступніше і дешевше.

15. Мир і добрі відносини з усіма великими державами і особливо з нашими сусідами.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 93-94.

Питання

Наскільки проголошена програма дій відповідає тому вряду, який був встановлений в Болгарії протягом 1934-1935 рр.?

Чим ви пояснили б сповзання Болгарії до авторитаризму?

ПЕТИЦІЯ ЛІДЕРІВ ОПОЗИЦІЇ ЦАРЕВІ

Грудень 1936 р.

(Витяг)

Царю болгар. Всенародна вимога.

Тирновська конституція є найвірнішим виявом ідей відродження. На ній побудовані сучасна Болгарія і її культура. Вона являє собою плоть і кров народу, відображення його душі, і він не допустить неповаги до цієї його святині.

За Конституцією Болгарське царство є спадковою монархією з народним представництвом. Права царя і народу в ньому повинні гармонійно поєднуватися. Але цієї гармонії сьогодні не існує. Продовження цього стану при виняткових правах однієї сторони і безправності іншої, при існуючій економічній слабкості і загальному зубожінні та при складній міжнародній ситуації буде глибоким для держави. Його необхідно змінити якомога швидше.

За неповні два роки змінилось п'ять урядів з багатьма міністрами-чиновниками, перед якими стояло завдання перейти до нормального політичного порядку, але вони не прислухались до думки народу, який в державі ХХ ст. сам повинен визначити свою долю.

Ми, болгарські громадяни. (...) на весь голос заявляємо і попереджаємо, що є лише один вихід: 1) негайне і повне відновлення Конституції; 2) негайне проведення виборів у Народні збори; 3) створення відповідального конституційного уряду, котрий при підтримці народного представництва повинен поживавити народне господарство, в основі якого лежить болгарська земля, полегшити непосильні тягарі всіх продуктивних верств і провести чесну національну політику гідного, рівноправного й активного співробітництва з усіма сусідами. Ідучи шляхом тих великих і малих націй, які борються за мир і справедливість.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск. 1991. Т. 3. С. 97.

Питання

Чи прислалися до вимог опозиції комуністи Болгарії?

Що ви знаєте про тактику болгарських комуністів у 30-х роках?

Документ №59

Лист

повноваженого представника СРСР у Болгарії Ф.Раскодьнікова заступнику
народного комісара закордонних справ СРСР М.Крестинському

30 листопада 1936 р.

(Витяг)

Найближчим часом варто чекати ще більшого німецько-італійського натиску на балканські країни. Не дивлячись на великі німецькофільські симпатії при дворі,

Болгарія не хоче відкрито приєднатися до Німеччини. Тому, якщо Німеччина запропонує приєднатися до німецько-японського пакту, в даний час Болгарія заледве чи піде на цей крок.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 145-146.

Документ №60.

**Директива №19 Голови ради міністрів і міністра закордонних справ Болгарії
Г. Кьосеєванова дипломатичним представникам Болгарії за кордоном**

19 квітня 1939 р.

Повідомляю тільки для вашого особистого ознайомлення, що в наявній міжнародній ситуації позиція Болгарії визначається наступним чином:

1. Болгарія не може вступити в Балканську угоду, оскільки вона гарантує кордони, а Болгарія не може прийняти теперішні свої кордони.

2. Вступ Болгарії у нову Балканську угоду можливий тільки після територіальних змін, коли вона отримає Південну Добруджу, Фракію в кордонах 1913 р. і, можливо, райони Царибрда і Босилеграда у відповідності з кордонами старої території Болгарії до війни.

3. При можливому нашому вступі в Балканську угоду Болгарія, як єдина країна, що не має кордонів по периферії балканських держав, не може взяти на себе зобов'язання захищати зовнішні кордони нової Балканської угоди.

4. У ситуації, що склалася, коли Югославії може загрозувати безпосередня небезпека і ймовірно виникне загроза Греції та Румунії, Балканська угода не може проводити спільну політику. В результаті обставин, що склалася, одним балканським державам прийдеться йти з державами "вісі", а решті – з іншим угрупованням або, як мінімум, зберігати суворий нейтралітет. Болгарія проводить і буде проводити, поки це буде можливо, самостійну політику без зобов'язань відносно будь-кого.

5. Наші економічні зв'язки з Німеччиною, котра поглинає 75% нашого вивозу, роблять неможливим, без урахування політичних інтересів, перехід на бік демократичних держав проти тоталітарних держав.

6. Спроби отримати зброю в кредит виявились невдалими і ми змушені отримувати зброю майже виключно з Німеччини.

За таких обставин Болгарія піддається небезпеці, що німецька сторона перед нею поставить політичні вимоги. На основі викладеного аналізу Болгарія обирає вибірковою політику.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 158-159

Питання

Як би ви охарактеризували зовнішньополітичну стратегію Болгарії напередодні Другої світової війни?

ЮГОСЛАВІЯ

Документ №61

РЕЗОЛЮЦІЯ ХОРВАТСЬКОГО САБОРУ

29 жовтня 1918 р.

(Витяг)

Хорватський державний сабор на основі повного права національного самовизначення, котре зараз вже визнано усіма воюючими державами, приймає наступне рішення:

I. Усі колишні державно-правові відносини та зв'язки між землями Хорватією, Славонією і Далмацією, з одного боку, й Угорським королівством і Австрійською імперією, з другою, розриваються.

II. Далмація, Хорватія, Славонія з Ріекою проголошуються повністю незалежною державою щодо Угорщини й Австрії та у відповідності з сучасним принципом народності, на основі народної єдності словенців, хорватів і сербів об'єднуються в єдину народну суверенну державу словенців, хорватів і сербів, що охоплює всю етнографічну територію, яку цей народ населяє, незважаючи на жодні територіальні і державні кордони, в яких народ словенців, хорватів і сербів проживає в даний час.

Спільна Народна установа скупщина всього об'єданого народу словенців, хорватів і сербів остаточно вирішить наперед встановленою кваліфікованою більшістю, котра попередить будь-яку випадковість, питання як про форму правління, так і про внутрішній державний устрій нашої держави, що базується на певній рівноправності словенців, хорватів і сербів.

Хрестоматія по истории южных и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 26

Питання

Чи були реалізовані ідеї, проголошені в даній резолюції?

Документ №62

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО УТВОРЕННЯ КОРОЛІВСТВА СЕРБІВ, ХОРВАТІВ І СЛОВЕНЦІВ

3 грудня 1918р.

(Витяг)

Президія Народного віча повідомляє з Белграда: згідно рішення нині діючого комітету Народного віча від 24 листопада 1918 р. спеціальна делегація Народного

віча 1 грудня 1918 р. о 8 годині вечора в урочистій адресі на ім'я престолонаступника Олександра проголосила об'єднання всього народу словенців, хорватів і сербів у єдину Югославську державу на чолі з королем Петром I та наступником престолу Олександром як регентом. У новій державі повинен бути створений народний уряд як тимчасова легіслатива, що діятиме аж до Установчих зборів, до скликання яких залишаються й існуючі крайові уряди. Зберігаються ті відомства, котрі не входять в компетенцію єдиного уряду. Спадкоємець престолу у своїй урочистій тронній промові прийняв регенство і утворює єдиний уряд.

Цим актом припиняються функції Народного віча як верховної суверенної влади держави СХС на території колишньої Австро-Угорщини.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск. 1991. Т. 3. С. 27.

Питання

На яких засадах сформувалося Королівство СХС?

Які причини обумовили можливість виникнення об'єднаної держави на Балканах?

Документ №63.

Програма Комуністичної партії Югославії, схвалена III з'їздом партії

20 червня 1920 р.

(Витяг)

КПЮ заявляє, що в ім'я здійснення своїх завдань буде боротись за наступні цілі.

1. Радянська республіка.
2. Народна і Червона армія.
3. Експропріація і соціалізація промисловості і торгівлі.
4. Захист праці.
5. Реквізиція будинків і квартир.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск. 1991. Т. 3. С. 76-77.

Питання

Чи наведена вище програма була виконана?

Документ №64.

Урядовий декрет ("обзнана")

29 грудня 1920 р.

(Витяг)

З різних боків та з кількох перевірених джерел до державних властей доходять відомості, що підірвні та реакційні елементи у ці дні готують замах на державу, й

устрій і суспільний порядок з метою знищення за зразком російських більшовиків усіх існуючих законів, закладів і майна, суспільного й особистого. Замість цього, як в Росії, буде встановлена влада небагатих, що розпоряджатимуться життям, свободою і майном громадян і відкриють іноземцям доступ у нашу державу. Вони називають це диктатурою пролетаріату і, вважаючи нашу державу лише частиною фронту боротьби, яку більшовики ведуть проти всього світу, розпочнуть на цій частині війну проти світового капіталізму з метою знищення всюди всього того, що створили до нашого дня розум, сила і праця людства.

За їх задумами, наша країна повинна знову потонути в крові, знову, як в Росії, розпочнеться внутрішня громадянська боротьба, війна між народами, грабунок продовольства і худоби в селах і майна, що залишилося в містах.

Кілька сот чоловік, які оплачуються з темних фондів, переходять з місця на місце, із зборів на збори, з поїзда в поїзд, з одного кафе в інше, нічого більше не роблячи, лише збурюючи громадськість і знищуючи у громадян довіру до держави та її майбутнього.

Народ вимагає миру для заліковування ран і страждань, принесених війною. Оскільки учасники перевороту вибрали дні, коли Велика народна скупщина визначає устрій держави, для початку загального страйку з метою перетворення його згодом у смугу, кривавий хаос і розкол, уряд вирішив поставити сили держави на службу свободі і порядку.

З цією метою рада міністрів наказує:

1) заборонити до затвердження Конституції всю комуністичну та іншу підривну пропаганду, комуністичні організації, збори, газети та всі інші видання, що порушують спокій та мир у державі, проповідують, виправдовують і вихваляють диктатуру, революцію, будь-яке насильство;

6) вигнати з території нашої держави всіх іноземців, які беруть участь у безпорядках і посилюють їх;

7) звільнити з державної служби всіх службовців нижчого й вищого рангу, які продовжують проводити пропаганду більшовизму у нашій країні, позбавити стипендій усіх студентів-комуністів.

Хрестоматія по історії южних и зааадных славян. Минск, 1991. 1. 3. С. 27-29.

Питання

Наскільки реальною була загроза комуністичного перевороту в Королівстві?
Чи існували об'єктивні підстави для схвалення даного указу?

Конституція КСХС

28 червня 1921 р.

(Витяг)

Ч. I. Загальні постанови

Ст. 1. Сербо-хорвато-словенська держава є конституційна, парламентська і спадкова монархія. Офіційна назва держави: Королівство сербів, хорватів і словенців.

Ч. II. Основні права і обов'язки громадян

Ст. 4. У всьому королівстві існує лише одне громадянство. Усі громадяни рівні перед законом. Дворянство, титули чи спадкові привілеї не визнаються.

Ст. 5. Особиста свобода забезпечується.

Ст. 12. Свобода релігії і совісті забезпечується.

Ст. 13. Друк вільний

Ст. 14. Громадяни мають право союзів, зборів і угод.

Ч. III. Соціальні й економічні розпорядження

Ст. 42. Феодальні відносини вважаються юридично скасованими з дня звільнення від чужоземного панування.

Ст. 43. Відчуження великої земельної власності та її розподіл між тими, які самі обробляють землю, встановить закон. Закон визначить також характер відшкодування, яке встановлюватиметься за відчуження володіння. Жодні відшкодування не призначатимуться за великі володіння, що належали членам колишніх іноземних династій, чи за ті, котрі були подаровані деяким особам при чужоземному пануванні.

Ч. IV. Державна влада

Ст. 46. Законодавча влада здійснюється спільно королем і Народною скупщиною.

Ст. 47. Виконавча влада належить королю, який здійснює її за допомогою відповідальних міністрів згідно з розпорядженнями даної конституції.

Ст. 48. Судова влада здійснюється судами.

Конституции буржуазных стран. Москва. 1936. Т. 2. С. 46-71.

Питання

Порівняйте Конституцію КСХС з конституціями новостворених Польщі та Чехословаччини. Вкажіть спільні та відмінні риси.

Програма Блоку народної згоди і селянської демократії*

25 лютого 1925 р.

(Витяг)

1. Парламентські партії, об'єднані на даний час під назвою опозиційного блоку, утворюють постійне політичне об'єднання під назвою Блоку народної згоди і селянської (народної) демократії і виступають в Народній скупщині як єдине ціле з усіх питань, що стосуються загальної політики цього об'єднання.

3. Основа політичної діяльності складається з принципів, що відповідають програмі. Ними є наступні:

1) партії Блоку базуються на принципі рівноправності сербів, хорватів і словенців, згідні з тим, що держава СХС – єдине ціле з непорушними кордонами; її остаточний внутрішній устрій повинен бути здійснений шляхом вільної народної згоди між сербами, хорватами і словенцями на основі принципів, вказаних нижче;

2) остаточне здійснення народної згоди законним шляхом і на основі демократичного правління без будь-яких внутрішніх потрясінь, ослаблення нашого міжнародного становища можливе тільки при парламентській монархії англійського типу, що базуватиметься на народному суверенітеті;

3) наша держава повинна бути селянською (народною) демократією, створеною за системою (...) самоуправління, починаючи з общини і закінчуючи парламентом;

6) блок виключає диктатуру будь-якого типу.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Мишк, 1991. 1. 3. С. 111–112.

Питання

До якого політичного напрямку і чому ви б візнесли партії Блоку?

Документ №67.

МАНІФЕСТ КОРОЛЯ ДО СЕРБО-ХОРВАТО-СЛОВЕНСЬКОГО НАРОДУ

6 січня 1929 р.

(Витяг)

Настав час, коли між народом і королем не може і не повинно бути жодного посередника.

Парламентський лад і всі політичні течії все більше проявляють свої негативні властивості, від яких народ і держава переживають в даний час одні лише втрати. Усі корисні заклади в державі, їх власний прогрес і розвиток всього нашого

---

*До складу Блоку увійшли депутати Хорватської республіканської селянської партії, Демократичної партії, Словенської народної партії і Югослов'янської мусульманської організації

національного життя поставлені тим самим під загрозу. Парламентаризм (...) залишився і моїм ідеалом. Замість того, щоб розвивати і зміцнювати дух національної і духовної єдності, парламентаризм у тому вигляді, яким він є зараз, починає викликати духовну дезорганізацію і національне роз'єднання.

Мій святий обов'язок – зберігати усіма засобами національну єдність держави.

У результаті цього я вирішив і ухвалив, що Конституція Королівства сербів, хорватів і словенців від 28 червня 1921 р. втратила свою силу. Усі закони країни залишаються в силі до того часу, поки вони не будуть скасовані моїм указом.

Скупщина, обрана 11 вересня 1927 р., розпускається.

Конституции буржуазных стран. Москва, 1936. Т. 2. С. 73–74.

Документ №68

Закон “Про королівську владу і про верховне управління державою”

6 січня 1929 р.

(Витяз)

Ст. 1. Королівство сербів, хорватів і словенців є спадковою монархією.

Ст. 2. Королю належить вся влада в країні.

Ст. 4. Король представляє державу у всіх її відносинах з іноземними державами. Король оголошує війну і заключає мир.

Ст. 18. Король видає і обнародує закони шляхом указу, який відтворює текст самого закону.

Ст. 19. Адміністративна влада здійснюється міністрами з різних галузей управління у відповідності з королівськими указами.

Ст. 20. Судова влада здійснюється по всій країні іменем короля.

Конституции буржуазных стран. М., 1936. Т. 2. С. 75–77.

Питання

Що спричинило, на вашу думку, появу маніфеста та закону від 6 січня 1929 р.? Чи є вони свідченням державного перевороту?

Документ №69

Конституція Югославського королівства

3 вересня 1931 р.

(Витяз)

Ч. I. Загальні постанови

Ст. 1. Югославське королівство є спадковою і конституційною монархією.

Ч. III. Соціальні та економічні розпорядження

Ст. 22. Власність гарантується. Форма і межі права власності встановлюються законом. Відчуження приватної власності в громадських інтересах допускається на основі закону за справедливим винагороду.

Ч. IV. Державна влада

Ст. 26. Законодавча влада здійснюється спільно королем і народним представництвом. Народне представництво складається з Сенату і Народної скупщини.

Ч. V. Король

Ст. 29. Король є вартовий національної єдності і державної цілісності. Король затверджує і обнародує закони. він призначає державних посадових осіб і надає військові чини у відповідності з постановами закону. Король – верховний глава усіх військових сил.

Ч. VIII. Виконавча влада

Ст. 77. Король призначає і звільняє голову ради міністрів і міністрів. Голова ради міністрів і міністри утворюють раду міністрів, яка безпосередньо підпорядковується королю.

Ст. 82. Управління в королівстві здійснюється по бановинах, округах і общинах.

Ст. 83. До складу Югославського королівства входять дев'ять бановин, а саме:

- 1) Дравська бановина з центром у Любляні;
- 2) Савська бановина з центром у Загребі;
- 3) Врбаська бановина з центром у Баня-Луці;
- 4) Узбережна бановина з центром у Спліті;
- 5) Дрінська бановина з центром у Сарасво;
- 6) Зетська бановина з центром у Цетиньї;
- 7) Дунайська бановина з центром у Новому Саді;
- 8) Моравська бановина з центром у Ніші;
- 9) Вардарська бановина з центром у Скоп'є.

Ст. 86. Бановину очолює бан. Він є представником верховної влади в бановині. Бан призначається королем за пропозицією голови ради міністрів.

Ст. 88. У кожній бановині існують, як органи адміністративного самоуправління, рада бановини і комітет бановини.

Ст. 96. Общини є самоуправлінськими. Особливі закони можуть наділяти їх також і виконавчою владою

Ст. 98. Для суперечок адміністративного порядку утворюються адміністративні суди.

Конституції буржуазних стран. Москва. 1936. Т. 2. С. 80-101

Цікаві

Порівняйте Конституції 1921 та 1931 років. Вкажіть спільне та відмінне.

**Резолюція
КЕРІВНИЦТВА СЕЛЯНСЬКО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ КОАЛІЦІЇ – “ПУНКТАЦІЇ”**

7 листопада 1932 р.

(Витяг)

1. Дотримуючись принципу демократії, ми вважаємо суверенітет народу основою всякої державної організації, а сам народ – єдиним і винятковим джерелом будь-якого політичного авторитету і всякої суспільної влади.

2. Оскільки селянство – як загальне поняття – носій всякої народної культури, економічного життя, суспільної конструкції і моральних цінностей, а складає воно величезну більшість народу, то селянство повинно бути основою організації всього нашого життя.

3. Константуємо факт, що сербська гегемонія, нав'язана (...) Хорватії і всім нашим землям по цей бік Сави, Драви і Дунаю, утримуючи в своїх руках усю державну владу за допомогою насильства й аморальних методів, діє руйнівно, знищує моральні цінності, всі наші прогресивні закони і досягнення, матеріальне набагання й душу народу. Це становище досягло апогею при абсолютистському режимі 6 січня 1929 р., котрий, посиливши цю гегемонію з усіма її фатальними наслідками, ще й ліквідував громадянські й політичні свободи.

4. На основі такого важкого досвіду ми приходимо до неминучого висновку, що, повертаючись до 1918 р. як вихідної точки, вкрай необхідно розгорнути рішучу і якомога краще організовану боротьбу проти цієї гегемонії з метою її ліквідації у всіх наших землях, щоб усунути з них всяку владу і вплив цієї гегемонії з усіма її представниками.

5. Лише при цій умові можна приступити до підготовки нового державного об'єднання, вдаючись у даний час в детальну розробку його основ. В принципі, воно повинно базуватися на ідеї, згідно з якою це об'єднання, виключивши гегемонію одного чи кількох його членів над рештою, повинно бути асоціацією інтересів, що базуватиметься на вільному волевиявленні її членів таким чином, щоб (...) забезпечити і приватні, і загальні інтереси, гарантувати розвиток і процвітання морального та матеріального життя народу сербського, народу хорватського і народу словенського. Особливі інтереси національних меншостей будуть повністю гарантовані.

Хрестоматія по истории южных и западных славян. Минск, 1941. Т. 3. С. 120–121

Питання

У чому ви вбачаєте суть національного питання в Югославії?

Заклик об'єднаної опозиції*

8 жовтня 1937 р.

(Вигят)

I. Допримуючись принципу демократії, ми вважаємо суверенітет народу основою всякої державної організації і джерелом будь-якої суспільної влади.

II. Конституція від 28 червня 1921 р. ухвалена без хорватів. Конституція від 3 вересня 1931 р. не має моральної цінності, оскільки суперечить основним демократичним принципам, а прийнята не тільки без хорватів і проти хорватів, але й без сербів і проти сербів. Уряд, що спирається на одиобічно схвалено Конституцію, так званий парламент, не має жодного авторитету ні серед хорватів, ні серед сербів.

III. Ми єдині у тому, що необхідно встановити новий конституційний лад, в основі якого лежали б принципи народовладдя і який був би спільною справою сербів, хорватів і словенців.

IV. Єдино правильний шлях до цієї мети – прихід до управління державою народного уряду, який склався б з представників усіх політичних партій, що дійсно мають опору в народі. Цей уряд спільно з монархом повинен в день приходу до влади:

1. Проголосити тимчасовий Основний закон Югославії, яким одночасно анулювалася б Конституція від 3 вересня 1931 р. Цей Основний закон повинен мати важливі державні принципи, які є беззаперечними і будуть залишатися в силі до схвалення нової Конституції. В Основний закон будуть внесені наступні положення, про те, що Югославія – спадкова, конституційна і парламентська монархія; що в Югославії править король Петро II з династії Карагеоргієвичів; до повиодіття короля королівську владу здійснює регенство; гарантуються громадянські і політичні свободи, парламентська система управління.

2. У той же день він повинен проголосити справедливий і демократичний порядок виборів і призначити вибори до Установчої скупщини. Уряд повинен забезпечити всі гарантії, щоб вибори в Установчі збори пройшли вільно, щоб справжня воля народу отримала свій повний вияв.

Хрестоматія по історії южних и западных славян. Минск, 1991. Т. 3. С. 121–122.

---

*До складу об'єднаної опозиції входили Радикальна, Демократична, Землеробська, Хорватська селянська і Незалежна демократична партії. Їх лідери 8 жовтня 1937 р. проголосили про створення Бюро народної млади.

Доповідь

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА І МІНІСТРА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ ЮГОСЛАВІЇ
М. Стоядіновича на засіданні Народної скупщини

9 березня 1938 р.

(Вияг)

Реальні результати (...) інтенсивної дипломатичної діяльності королівського уряду проявились у всіх напрямках нашої зовнішньої політики. Головними з них стучать у всіх міжнародних акціях, спрямованих на збереження миру і нормалізацію ситуації в Європі; розвиток і зміцнення відносин з нашими традиційними союзниками; мирне вирішення усіх прикордонних конфліктних ситуацій на наших кордонах, встановлення дружніх відносин із сусідами.

У рамках першого напрямку своєї зовнішньої політики Югославія минулого року продовжувала брати участь в роботі Ліги Націй. Королівський уряд має намір і в подальшому співробітничати з Лігою Націй.

Відома вам також наша позиція відносно громадянської війни в Іспанії. Ми щиро бажаємо припинення цієї братовбивчої боротьби. Наша держава повністю підтримує заходи, які лондонський комітет по неутруччанню прийняв у цьому напрямку.

Про другий напрямок. Тут на першому місці знаходяться наші постійні дружні зв'язки з Францією. Під час мого офіційного візиту в Париж у жовтні минулого року я з особливим задоволенням поставив свій підпис від імені Королівства Югославії на документі, котрий продовжує на наступні п'ять років дію франко-югославського договору про дружбу, підписаного в 1927 р. Наші відносини з Великобританією, яким королівський уряд завжди приділяв увагу, були також добрими і сердечними.

Мара Антанта за встановленою традицією залишалась і в ці роки однією з точок опори наших миролюбних зусиль. З нашими союзниками – Королівством Румунією та Чехословацькою Республікою (...) ми мали постійні контакти і дружні культурні зв'язки. Другим регіональним союзом, в якому бере участь наше Королівство, зміцнюючи тим самим певною мірою своє міжнародне становище, є Балканський пакт. На всіх міжнародних зустрічах, де піднімались питання, що представляють спільний інтерес, держави – члени Балканського пакту – Греція, Румунія, Туреччина і Югославія виступали солідарно, що й було відзначено в міжнародних колах.

Третім напрямком нашої зовнішньої політики є боротьба за мирне врегулювання будь-яких спірних питань на наших кордонах і завоювання нових друзів там, де це можливо. Відносини з Німецьким рейхом розвивались у дусі взаєморозуміння, яке постійно зміцнюється, і поваги. Поїздка, яку здійснив у Бєлград у травні минулого року німецький міністр закордонних справ барон фон Нейрат, була ще одним свідченням уваги та доказом добрих і дружніх відносин між

Німецьким рейхом і нашим Королівством. Мій зустрічний візит у Німеччину в січні цього року, урочистий прийом у Берліні, теплі привітання нашому народові – все було проякнuto духом сердечності і дружби.

Минулого року підписанням угоди від 25 березня відзначено надзвичайно важливий момент у відносинах між нашою країною і Королівством Італією. Усі об'єктивні природні обставини підштовхували Королівство Югославію та його велику сусідку до політики дружби і всебічного співробітництва.

Відносини з сусіднім і братнім Царством Болгарією розвивалися у відповідності з Пактом про вічну дружбу від 24 січня минулого року. Ми прагнемо розвивати ці взаємозв'язки у тому ж дусі, оскільки впевнені в тому, що болгаро-югославська угода не тільки відповідає інтересам обох наших держав, але й сприяє зміцненню солідарності й співробітництва всіх народів на Балканах.

Хрестоматія по истории южных и западных славян. Минск, 1991. Т.3. С.149–153.

Питання

Охарактеризуйте основні напрямки зовнішньої політики Югославії в передвоєнні роки.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ТА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

I рівень

1. Охарактеризуйте рішення Паризької мирної конференції щодо країн Центральної та Південно-Східної Європи (Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Югославії). Назвіть держави, які за рішенням конференції включили українські землі до складу своїх територій.

2. Проаналізуйте основні тенденції суспільно-політичного розвитку країн регіону (на прикладі однієї країни, порівняльний аналіз декількох країн т.п.).

3. У яких країнах Центральної та Південно-Східної Європи з чому національне питання в міжвоєнний період було фактором нестабільності?

4. Які чинники, на ваш погляд, вплинули на встановлення в ряді країн регіону авторитарних режимів?

5. Спираючись на порівняльну характеристику парламентської демократії та тоталітаризму, визначте основні ознаки авторитаризму.

Парламентська демократія	Тоталітаризм	
	комунізм	фашизм – націонал-соціалізм
1) президента (прем'єра) обирають, відповідальний перед парламентом	1) диктатор з усією повнотою влади	1) диктатор з усією повнотою влади (у фашизмі відповідальний перед фашистською Радою)
2) багатопартійність	2) одна правляча партія	
3) парламент одно- або двопалатний, обирається вільними 5-ступеневими виборами	3) буферія парламента	
4) легальна опозиція	4) відсутність опозиції (фізично знишена)	
5) вільна преса, свобода друку	5) загальна цензура	
6) профспілки, різні об'єднання	6) об'єднання є виконавчим органом партії	6) корпоративні профспілки
7) молодіжний рух різного політичного забарвлення: скаути, народовці, християнсько-демократичні, соціалістичні організації та ін.	7) монолітний молодіжний рух, який реалізовує комуністичну ідеологію	7) монолітний молодіжний рух, який реалізовує фашистську ідеологію (націонал-соціалізм)
8) армія аполітична, підлягає легальній державній владі	8) армія під цілковитим впливом партії, додаткові елітні формування створюються для зміцнення влади партії у війську	
9) різноманітність політичного життя, свобода творчості, культурний плюралізм	9) політичне і культурне життя повністю підпорядковане партії	
10) дотримання громадянських свобод	10) фізична ліквідація політичних суперників, праця з-під примусу, концентраційні табори	

Парламентська демократія	Тоталітаризм	
	комунізм	фашизм – націонал-соціалізм
11) ідеологія: свобода, рівність, братерство	11) ідеологія: боротьба класів і прагнення до соціальної рівності, яка розуміється як забезпечення рівного, низького мінімуму для більшості суспільства, а зокрема для робітників	11) ідеологія фашизму: сильна державна влада, що опирається на еліту; ідеологія націонал-соціалізму: боротьба рас, надлюди і підлюди, німці — раса панів
12) економіка вільноринкова, обмежений державний інтервенціонізм	12) економіка одержавлена, централізована, наказово-розподільна, планова	12) економіка вільноринкова, але сильний інтервенціонізм держави
13) рівень споживання суттєво відрізняється у фінансовій еліті, середніх верств та нижчих верств суспільства	13) рівень споживання дуже низький, особливо серед робітників, селянства (колгоспного і радгоспного), більшості інтелігенції.	13) рівень споживання динамічно змінюється. Фашистська еліта отримує недоступні їй ризики блага. Середній рівень споживання характерний для значних груп населення поряд з отриманням стабільної зайнятості

Парламентська демократія	Тоталітаризм	
	комунізм	фашизм – націонал-соціалізм
<p>14) доступ до вищих форм освіти (вигляд 4 чи 6 класів початкової школи) формально можливий для всіх, фактично залежить від матеріального становища батьків. Різноманітні коледжі дають можливість подальшої освіти. Тільки їх вузьке спрямування дає шанс отримати освіту в елітних університетах. Здобуття високого рівня освіти у вищих і середніх елітних школах і досить низького рівня у загальнодоступних школах.</p>	<p>14) доступ до вищих форм освіти можливий для всіх, але головним чином для дітей і молоді з середовища, раніше позбавленого таких можливостей. Фактична безкоштовність усіх видів освіти, навіть матеріальна допомога для тих, які навчаються, що збільшує реальність цих можливостей. Застосування кількісних критеріїв в оцінці праці шкіл і навчальних закладів перетворює їх швидше у фабрики свідоцтв і дипломів, ніж у твердження як інституцій, що дають глибокі знання такого рівня, якого не знав жоден учень і навіть навчальний заклад чи школа.</p>	<p>14) доступ до вищих форм освіти значно ширший, ніж у демократичних країнах, хоча більше обмежений, ніж в комуністичних. Держава, зацікавлена у завоюванні дітей і молоді, фінансує їх освіту в спосіб, який до цього не зустрічався. Прагне також надати доступ широкому загалу до книжок, фільмів та інших культурних надбань.</p>

II рівень

1. Встановіть відповідність:

а) Сен-Жерменський мирний договір:	1) з Німеччиною, червень 1919 р.;
б) Версальський мирний договір:	2) з Болгарією, листопад 1919 р.;
в) Нейський мирний договір:	3) з Туреччиною, серпень 1920 р.;
г) Севрський мирний договір:	4) з Угорщиною, червень 1920 р.;
д) Тріанонський мирний договір:	5) з Австрією, вересень 1919 р.

2. Так званий “Малий Версальський договір” стосувався:

- а) утворення Ліги націй;
- б) зобов'язань щодо прав національних меншин;
- в) плебісцитів на спірних територіях.

3. З політичним крахом трьох імперій — учасників поділів Речі Посполитої — для польського народу настав сприятливий момент, коли віковічні прагнення до державності могли стати реальністю. Відновлена Польська Республіка була проголошена:

- а) вересень 1917 р.;
- б) листопад 1918 р.;
- в) березень 1919 р.

4. На основі підписаного 22 листопада 1918 р. “декрету про верховну представницьку владу Польської Республіки”, що становив фактично першу тимчасову конституційну норму незалежної держави, найвищу владу в країні злову:

- а) Р. Дімовський;
- б) В. Скорський;
- в) Ю. Пілсудський.

5. Встановіть відповідність:

а) початок польсько-радянської війни:	1) листопад 1918 р.;
б) державний переворот, в результаті якого був встановлений режим “санації”:	2) квітень 1920 р.;
в) схвалення Конституції Польської Республіки,	3) березень 1921 р.;
г) підписання польсько-українського (Варшавського) договору:	4) березень 1923 р.;
д) підписання Ризького мирного договору:	5) травень 1926 р.
е) остаточне затвердження східного кордону Польської Республіки та визнання її суверенітету над Східною Галичиною та Віленщиною.	

6. Польсько-німецька декларація про ненапад підписана у:

- а) 1930 р.; б) 1934 р.; в) 1938 р.

7. Визначте, хто ці історичні особи, встановивши відповідність:

а) Ю.Бек;	1) прем'єр останнього уряду Польської Республіки;
б) Г.Нарутович;	2) міністр закордонних справ в 30-х рр.;
в) Р.Славой-Складовський;	3) ідеолог Національно-демократичної партії, голова керівного центру польського визвольного руху в роки Першої світової війни (ПНК);
г) Р.Дмовський;	4) перший президент Польської Республіки;
д) І.Дашинський.	5) прем'єр Тимчасового народного уряду (Люблінського) Польської Республіки.

8. Після окупації і розчленування Чехословаччини (березень 1939 р.) до нападу гітлерівської Німеччини на Польщу залишалось менше, ніж півроку. Встановіть хронологічну послідовність подій напередодні Другої світової війни:

- а) пакт Молотова-Ріббентропа;
б) остаточне припинення англо-франко-радянських переговорів у Москві;
в) розрив Німеччиною договору про ненапад з Польщею;
г) гарантії про підтримку, надані Великобританією Польщі.

9. Доповніть пастирне твердження:

У листопаді... (1917 р., 1918 р., 1919 р.) Тимчасові національні збори проголосили ліквідацію влади Габсбургів і утворення Чехословацької республіки, президентом якої був обраний ... (К.Крамарж, Е.Бенеш, Т.Масарик).

10. Національні збори затвердили Конституцію Чехословацької Республіки в:

- а) 1919 р.; б) 1920 р.; в) 1923 р.

11. Е. Бенеш виконував функції президента Чехословацької Республіки протягом:

- а) 1918–1928 рр.; б) 1924–1933 рр.; в) 1935–1938 рр.

12. Виявіть, хто ці історичні особи, встановивши відповідність:

а) Е.Гаха;	1) прем'єр автономного уряду в Словаччині;
б) Й.Тісо;	2) президент так званої "другої Чехословацької Республіки";
в) В.Крамарж.	3) голова Національного комітету в Празі, перший прем'єр уряду Чехословацької Республіки.

13. Англія, Франція, Німеччина та Італія уклали Мюнхенську угоду про розчленування Чехословаччини в:

- а) серпні 1937 р.; б) восени 1938 р.; в) березні 1939 р.

14. Наступним кроком Гітлера після аншлюсу Австрії було:

- а) приєднання Клайпеди до Східної Пруссії,
б) захоплення Судетської області Чехословаччини;
в) мілітаризація Рейнської області.

15. На територію якої держави вступили збройні сили Польської Республіки у 1938 р.:
- а) Румунії;
  - б) Угорщини;
  - в) Чехословаччини?
16. Чехословакізм – концепція єдиного народу і держави, яка означала в дійсності домінацію чехів над словаками. На “захист” Словаччини виступив Гітлер, зайнявши в березні 1939 р. Чехію і.
- а) приєднавши Чехію та Моравію до Третього Рейху;
  - б) створивши автономний Протекторат Чехії та Моравії з власним урядом;
  - в) створивши окуповане губернаторство Чехії та Моравії без власного уряду.
17. 16 листопада 1918 р. Національна рада проголосила Угорську республіку. До влади прийшли представники незалежної і радикальної партії. Уряд очолив:
- а) М.Каройї;
  - б) Б.Кун;
  - в) Е.Ласло.
18. Радянська республіка в Угорщині проіснувала 133 дні:
- а) листопад 1918 р. – березень 1919 р.;
  - б) березень 1919 р. – серпень 1919 р.;
  - в) травень 1919 р. – вересень 1919 р.
19. Дововніть наступне твердження:
Регентом Угорщини з майже необмеженими повноваженнями у ... (1919 р., 1920 р., 1923 р.) був обраний ... (Б.Кун, М.Каройї, М.Горті), який виконував ці функції до (1939 р., 1942 р., 1944 р.).
20. Угорські війська окупували територію Закарпатської України у:
- а) 1918 р.;
  - б) 1938 р.;
  - в) 1939 р.
21. До складу Малої Антанти, сформованої на рубежі 1921-1922 рр., увійшли:
- а) Польща, Чехословаччина, Румунія;
  - б) Угорщина, Польща, Болгарія;
  - в) Чехословаччина, Румунія, Королівство сербів, хорватів і словенців.
22. Згідно з післявоєнними мирними договорами за Румунією були закріплені:
- а) Трансильванія, Добруджа, Буковина;
  - б) Македонія, Добруджа, Буковина;
  - в) Трансильванія, Трієст, Добруджа.
23. Король Румунії Кароль II сформував позапартійний уряд, який повністю був йому підконтрольний. У країні була скасована конституція, заборонені всі політичні партії, профспілки тощо. Це сталося у:
- а) 1926 р.;
  - б) 1935 р.;
  - в) 1938 р.
24. Вкажіть подію, що відбулася в Румунії у 1940 р.:
- а) перемога на виборах Народного фронту;
  - б) ліквідована монархія;
  - в) встановлено диктатуру І.Антонеску.

25. За умовами Нейїського мирного договору Болгарія втратила вихід до Егейського моря, поступившись Греції:

- а) Південною Добруджою;
- б) Західною Фракією;
- в) Царибродом і частиною Македонії.

26. Уряд Болгарського землеробського народного союзу (БЗНС) на чолі з О.Стамболійським знаходився при владі у:

- а) 1920–1923 рр.;
- б) 1923–1925 рр.;
- в) 1928–1934 рр.

27. Визначте подію, що відбулася в Болгарії 9 червня 1923 р.:

- а) Народні збори ратифікували Нейїський мирний договір;
- б) уряд О.Стамболійського схвалив закон про проведення аграрної реформи;
- в) внаслідок державного перевороту було повалено уряд О.Стамболійського.

28. Доповніть твердження:

19 травня ... (1929 р., 1934 р., 1937 р.) в Болгарії відбувся державний переворот. Новий уряд К.Георгієва встановив дипломатичні відносини з (СРСР, США, Німеччиною). Наступний розвиток подій призвів до зосередження влади в руках (О.Цанкова, Г.Димитрова, Бориса III).

29. Вкажіть рік проголошення регентом Олександром Карагеоргієвичем Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС).

- а) 1917 р.;
- б) 1918 р.;
- в) 1919 р.

30. Визначте, в яких роках діяла Вилдованська конституція в Королівстві СХС:

- а) 1918–1921 рр.;
- б) 1921–1929 рр.;
- в) 1931–1937 рр.

31. З жовтня 1929 р. КСХС перейменовано у Королівство Югославія. Згодом було ліквідовано поділ на національні території, які склались історично, і створено 9 бановин. Цим подіям передував державний переворот, здійснений королем Олександром II у:

- а) грудні 1928 р.;
- б) січні 1929 р.;
- в) травні 1929 р.

32. Доповніть текст:

Правлячі кола Югославії у ... (1934 р., 1936 р., 1939 р.) схвалили рішення про створення Хорватської бановини з правами автономії. Першим хорватським баном став ... (Н.Пашич, І.Шубашич, В.Мачек).

33. Яка подія ознаменувала кінець правління Регентської ради в Югославії:

- а) початок Другої світової війни;
- б) військовий переворот 1941 р.;
- в) початок німецько-радянської війни?

ОСНОВНІ ДАТИ

1918

- 27 вересня Проголошення Болгарії республікою.
28 жовтня Проголошення Чехословацької Республіки.
30 жовтня Утворення Словацької національної ради.
Схвалення Мартінської декларації.
7 листопада Проголошення Польської Республіки.
14 листопада Призначення Ю.Пілемудського Начальником держави.
24 листопада Рішення Народного віча про об'єднання південно-слов'янських областей колишньої Австро-Угорської монархії з Сербією і Чорногорією в єдину державу.
1 грудня Утворення об'єднаного Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС).

1918–1935

Виконання функцій президента Чехословацької Республіки Т.Масариком.

1919

- 20 лютого Схвалення сеймом Польської Республіки "Малої конституції".
березень–серпень Угорська радянська республіка.
4 червня Трианонський мирний договір з Угорщиною.
червень–липень Словацька радянська республіка.
27 листопада Нейський мирний договір з Болгарією.

1920–1923

Однопартійний кабінет Болгарського Землеробського Народного Союзу на чолі з О.Стамболійським

1920

- 29 лютого Схвалення конституції Чехословацької Республіки.
квітень–жовтень Польсько-радянська війна.

1920–1921

Утворення блоку "Мала Антанта"
Утвердження режиму Горті в Угорщині.

1921

- 17 березня Схвалення Конституції Польської Республіки
18 березня Підписання Ризького мирного договору.

28 червня	Схвалення Видовданської Конституції КСХС.
1923	
березень	Схвалення Конституції Румунії.
9 червня	Державний переворот в Болгарії. Прихід до влади уряду О.Цанкова.
1926	
12–13 травня	Державний переворот в Польщі. Початок “санацийного режиму”.
1929	
6 січня	Державний переворот в КСХС.
3 жовтня	Перейменування КСХС на Королівство Югославія.
1931	
3 вересня	Схвалення нової Конституції Югославії. Проголошення Югославії конституційною монархією.
1934	
січень	Польсько-німецька декларація про незастосування сили.
19 травня	Державний переворот в Болгарії Прихід до влади уряду К.Георгієва.
жовтень	Вбивство короля Югославії Олександра II. Створення регентської ради.
1935	
квітень	Схвалення нової Конституції Польської Республіки.
1935–1938	Виконання функцій президента Чехословацької Республіки Е.Бенешем.
1938	
10 лютого	Встановлення в Румунії режиму “королівської диктатури”.
вересень	Мюнхенська конференція.
7 жовтня	Утворення автономного уряду Словаччини на чолі з Й.Тісо.
листопад	Обрання Е.Гахи президентом Чехо-Словаччини.
1939	
14 березня	Проголошення самостійної Словацької держави.
15 березня	Окупація німецькими військами чеських областей.
16 березня	Утворення Протекторату Чехія і Моравія і включення його до складу німецького рейху.
серпень	Угода Цветковича-Мачека. Надання Хорватії автономії.
1 вересня	Напад фашистської Німеччини на Польщу.

РОСІЯ (СРСР) У 1917–1939 рр.

Політичний устрій, встановлений більшовиками в Росії, більшість сучасних дослідників вважають тоталітарним.

Тоталітаризм – це режим державної влади, який зосереджується в ядрі (центрі) держави через одну і єдину політичну організацію, що отожденоє себе з державою або зростається з нею і ставить за мету повністю взяти під свій ідеологічний, політичний (а по можливості й економічний) контроль як суспільство в цілому, так і найважливіші його складові частини, здатні протистояти даній – тоталітарній – державній владі. Отже, основними ознаками тоталітаризму є:

1) всевладдя однієї, обов'язкової для всіх ідеології, відхилення від якої або критика якої розглядається як державний злочин і безжалюбно карується;

2) повна уніфікація всіх сфер життєдіяльності суспільства;

3) монопольна, безконтрольна і беззаконна влада, що опирається на насильство (більшовики, захопивши владу у жовтні 1917 р., говорили про встановлення диктатури пролетаріату в країні, де пролетаріат складав не більше 10% населення. Реальна "диктатура пролетаріату" початково була диктатурою революційних партій більшовиків і лівих есерів, згодом перетворилась в диктатуру більшовицької верхівки – "ленінської гвардії", а потім – в диктатуру особистості (Сталін).

4) масова опора "знизу", яка досягається як ідеологічним маніпулюванням, масовим терором, так і тим, що ці режими на певному етапі можуть швидко вирішувати деякі загальнонаціональні завдання.

Громадянська війна в Росії (1917–1922 рр.) – це збройна боротьба між різними групами населення, що мала в своїй основі глибокі соціальні, національні та політичні суперечності, проходила при активному втручанні іноземних сил, набувала різних форм, включаючи повстання, заколоти, розрізнені зіткнення, великомасштабні військові операції за участю регулярних армій, дій озброєних загонів в тилу існуючих урядів та державних утворень, диверсійно-терористичні акції. Етапи війни:

1) насильницьке захоплення влади більшовицькою партією, виникнення збройної боротьби (жовтень 1917 – березень 1918 р.);

2) подальша ескаляція насильства, локальні військові дії, формування білих і червоних збройних сил (березень-червень і 1918 р.);

3) роки жорстоких боїв між масовими регулярними військовими, в т.ч. іноземними, партизанською боротьбою в тилах, терором з обох боків, мілітаризацією економіки (літо 1918 – кінець 1920 р.);

4) поступове, після завершення великомасштабних військових операцій, затухання громадянської війни, її локалізація і повне закінчення (1921–1922 рр.).

Сучасні історики підраховали, що в 1917–1922 рр. загинуло 15–16 млн. росіян, з них 1,3 млн. стали жертвами "червоного" і "білого" терору, бандитизму, участі в селянських виступах та їх придушенні. Терор служив засобом утримання влади для конфронтуючих сторін, був аморальним та злочинним явищем, і не може бути виправданим.

Терор складав сутність радянської системи і до серпня 1918 р. проводився фактично, а з 5 вересня 1918 р. – офіційно. Головним провідником терору була Всеросійська Надзвичайна Комісія (“ВЧК”), керівником політики його здійснення – більшовицька верхівка. У серпні 1920 р., відповідаючи на пропозиції заступника голови Реввійськради С.Скляньського, Ленін писав: “Прекрасний план! Закінчіть його разом з Держинським. Під виглядом “зелених” (ми потім на них спишемо) пройдем на 10–20 верст і перевішаємо куркулів, попів, поміщиків. Премія 100000 крб. за повшеного”. На запитання: “Чи виправдовують наслідки революції її жертви”? – Троцький відповів: “Питання теологічне і тому безплідне. Так само перед лицем труднощів особистого існування можна запитати: чи варто взагалі появлятися на світ”?

Терор і насильство не припинялися і протягом наступних років. До початку 30-х років репресії розгорнулися проти учасників партійних опозицій та “класово-ворожих елементів” (куркулів, непманів, буржуазних спеціалістів). З 1934 р. репресії стають масовим явищем. Приводом до їх розгортання стало вбивство С.Кірова 1 грудня 1934 р. Тільки в 1937–1938 роках було репресовано близько 10 млн. чол., з них 2–3 млн. знищені фізично. На 1 березня 1940 р. ГУЛАГ складався з 53 таборів, 425 виправних трудових колоній, 50 колоній для неповнолітніх. У них налічувалось 1668200 ув’язнених.

Політика воєнного комунізму – це спроба швидкого переходу до комунізму, здійснена більшовиками після захоплення влади в Росії, в основі якої лежали уявлення про соціалізм як неринкове, централізоване суспільство, віра в світову революцію.

Основними рисами політики воєнного комунізму були:

– в політико-ідеологічній області – курс на формування однопартійної системи шляхом терору і насильства, одержавлення і регламентація всіх сфер суспільного життя;

– в економіці – націоналізація великої, середньої і частини дрібної промисловості; продовольча диктатура (продрозкладка); курс на ліквідацію товарно-грошових відносин; введення загальної трудової повинності; мілітаризація праці і створення трудових армій; відміна плати за комунальні та інші послуги.

Модель неповської організації суспільства, яка була розроблена більшовицьким керівництвом на поч. 20-х років, складалась із таких основних компонентів:

– в політико-ідеологічній області – жорсткий однопартійний режим;

– в економіці – адміністративно-ринкова система господарства, яка включала мінімальний зв’язок з світовою економікою (зовнішня торгівля на основі державної монополії); державна власність на велику, значну частину середньої промисловості, торгівлі, транспорт; господарський розрахунок в держпромисловості, що діяв в обмеженому вигляді не на підприємствах, а на рівні трестів, які знаходились у державній власності; нееквівалентний обмін з селом (безкоштовне відчуження

* Згодом Об’єднане Державне політичне управління (ОДПУ), а з 1934р. – Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС)

частини його продукції у вигляді продподатку); гальмування зростання індивідуального (“куркульського”) селянського господарства в селі.

До кінця 30-х років в СРСР склалась цілісна суспільна система – “державний соціалізм”. Соціалізм – оскільки відбулось усуспільнення виробництва, ліквідація приватної власності; державний — оскільки усуспільнення було ілюзорним, бо функції володіння власністю і політична влада виявились відокремленими від більшості суспільства і здійснювались партійно-державним апаратом. В основу головного завдання – “будівництва соціалізму” – була покладена сталінська модель: варіант стрибкоподібного розвитку, що базувався на максимальній концентрації ресурсів на магістральному напрямку (важкій індустрії), за рахунок мобілізації зусиль всієї господарської системи, перекачування засобів із “вторинних” галузей (сільського господарства, легкої промисловості). Визначальним фактором у реалізації цього плану стало проведення “суцільної колективізації”, що обернулася трагедією для мільйонів селян.

На вибір Росією такого варіанту розвитку вплинули не лише конкретні обставини в країні і світі в міжвоєнний період, але і революційні та багатовікові російські традиції, пов’язані з гіпертрофованою роллю держави, колективістськими засадами масової свідомості. По суті, на новому витку історичного розвитку були відтворені характерні риси “самодержавно-кріпосного ладу” (деспотична влада, яка опирається на бюрократію, визначальна роль держави в суспільних відносинах, “закріпачення станів”, заміна православ’я марксистською ідеологією в духовній сфері).

В основі *радянської зовнішньополітичної концепції* лежала ідея світової соціалістичної революції, першим етапом якої стало захоплення більшовиками влади в Росії. Після невдалої спроби під час радянсько-польської війни привести світову революцію на багнетах Червоної Армії в Європу і спаду революційної хвилі на Заході (особливо після придушення у 1923 р. невдалого з Москви повстання в Німеччині) радянські лідери, замість стратегії революційної війни, виробили відносно гнучку модель поведінки соціалістичної держави в капіталістичному оточенні. Ця модель базувалася на двох суперечливих принципах:

1) пролетарського інтернаціоналізму (у відповідності з ним СРСР підтримував комуністичний і національно-визвольний рухи в світі, сподіваючись на світову революцію);

2) мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, що передбачало нормалізацію міждержавних відносин з різними країнами (їх внутрішньополітичну стабільність мав “підривати” Комінтерн).

ДОКУМЕНТИ

Документальні матеріали до теми об'єднані за проблемно-хронологічним принципом і стосуються найбільш важливих подій в суспільно-політичному, економічному, зовнішньополітичному та культурному житті Росії (СРСР) у 1917- 1939 рр. Кожен розділ завершується питаннями до документів, відповіді на які допоможуть перевірити рівень засвоєння учнями знань, їх вміння аналізувати факти та події, логічно викладати думки.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК

Документ №1

Протокол РНК №21 про створення ВНК

7 грудня 1917 р.

(Витяг)

Слухали:

9. Доповідь Дзержинського про організацію і склад комісії по боротьбі з саботажем

Ухвалили:

9. Назвати комісію Всеросійською Надзвичайною комісією при Раді Народних комісарів по боротьбі з контрреволюцією і саботажем й затвердити її.

Завдання комісії:

1) переривати і ліквідувати всі контрреволюційні і саботажні спроби і дії по всій Росії, з боку кого б вони не виходили; 2) передача суду революційного трибуналу всіх саботажників і контрреволюціонерів і вироблення методів боротьби з ними; 3) комісія проводить тільки попереднє слідство.

Збірник документів и матеріалів по історії ССРСР советського періода (1917-1958 гг.). Москва, 1986 С.62.

Документ №2

Декрет ВЦВК про розпуск Установчих зборів

6 січня 1918 р.

(Витяг)

Відкриті 5 січня Установчі збори дали (...) більшість партії правих есерів, партії Керенського, Авксентьєва і Чернова. Звичайно, що ця партія відмовилась прийняти до обговорення (...) пропозицію верховного органу Радянської влади, ЦВКР, визнати програму Радянської влади, визнати "Декларацію прав трудяшого і експлуатованого народу", визнати Жовтневу революцію і Радянську владу. Тим самим Установчі збори розірвали будь-який зв'язок між собою і Радянською Республікою Росії.

Вихід з таких Установчих зборів фракцій більшовиків і лівих есерів, які складають зараз значну більшість в Радах і користуються довірою робітників і більшості селян, був неминучим.

Поза стінами Установчих зборів партії більшості Установчих зборів, праві есери і меншовики, ведуть відкриту боротьбу проти Радянської влади, закликаючи в своїх органах до її скинення, об'єктивно підтримуючи цим опір експлуататорів.

Ясно, що та частина Установчих зборів, яка залишилась, може в силу цього відігравати роль тільки прикриття боротьби буржуазної контрреволюції за скинення влади Рад.

Тому ЦВК ухвалює:
Установчі збори розпустити.

Хрестоматія по історії СРСР. 1917-1925. Москва. 1963. С. 150-151

Документ №3.

Постанова Ради Народних Комісарів про червоний терор

5 вересня 1918 р.

Рада Народних Комісарів, заслухавши доповідь голови Всеросійської Надзвичайної Комісії по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовим злочинном про діяльність цієї комісії, вважає, що в даній ситуації забезпечення тилу шляхом терору є прямою необхідністю; що для посилення діяльності Всеросійської Надзвичайної Комісії по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовим злочинном і внесення в неї більшої планомірності необхідно скерувати туди якомога більшу кількість відповідальних партійних товаришів; що необхідно захистити Радянську республіку від класових ворогів шляхом їх ізоляції в концентраційних таборах; що підлягають розстрілу всі особи, які мають відношення до білогвардійських організацій, змов і бунтів; що необхідно опублікувати імена всіх розстріляних, а також мотивацію застосування до них цієї міри.

Сборник документов и материалов по истории СССР советского периода (1917-1958 гг.) Москва, 1966. С.108.

Документ №4.

С.П.Мельгунов* "Червоний терор в Росії"

(Уривок)

Надзвичайні комісії – це органи не суду, а "нешадової розправи", за термінологією центрального комітету комуністичної партії.

Надзвичайна комісія "це не слідча комісія, не суд, і не трибунал" - визначає завдання "ЧК" сама надзвичайна комісія. "Це орган бойовий, що діє на

---

* Мельгунов С.П. (1879-1956) – російський історик, журналіст, політичний противник більшовицького режиму.

внутрішньому фронті громадянської війни. Він ворога не судить, а разить. Не милує, а спопеляє кожного, хто по той бік барикад”.

“Ми не ведемо війну проти окремих осіб”, – писав Лавис про “червоний терор” 1 листопада 1918 р. “Ми знищуємо буржуазію, як клас. Не шукайте на слідстві матеріалу і доказу того, що звинувачений діяв словом чи ділом проти радянської влади. Перше питання, яке ви повинні запропонувати, якого він походження, виховання, освіти чи професії. Ці питання і мають визначити долю звинуваченого”. В цьому зміст і “суть червоного терору”.

Кривава статистика по суті поки не піддається обліку, та й сумнівно, щоб вона будь-коли була обчислена.

Коли публікується один відсоток розстріляних, коли смертну кару творять в темницях казематів, коли загибель людини часто не залишає жодного сліду – історик і в майбутньому буде позбавлений можливості відновити справжню картину.

Мельгунов С. П. Красный террор в России. Москва, 1990. С.43–44.

Документ №5.

**Звернення Кронштадського революційного комітету
до залізничників
(Вияг)**

Ми просимо підтримати скромні вимоги, які ми висували перед Радами:

- 1) виборче право для всіх, рівне для селян і робітників;
- 2) таємне голосування;
- 5) свобода слова і агітацій;
- 7) відміна смертної кари;
- 8) закриття всіх ЧЕКА;
- 9) відміна всіх привілеїв комуністам;
- 12) розпуск трудової армії — цього нового виду закріпачення робітника і селянина;
- 14) право робітникам вести безпосередній товарообмін з селянами і зняття заборонювальних загонів;
- 17) ліквідація політичних відділів;
- 18) негайне переобрання таємним голосуванням всіх рад і уряду.

Вопросы истории 1994 №4. С.19.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО УТВОРЕННЯ
СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

30 грудня 1922 р.

(Витяг)

Воля народів радянських республік, які зібралися нещодавно на з'їзді своїх Рад одностайно прийняли рішення про утворення "СРСР", є надійною запорукою того, що Союз цей є добровільним об'єднанням рівноправних народів, що за кожною республікою забезпечено право вільного виходу з Союзу, що доступ в Союз відкрито всім соціалістичним радянським республікам, як існуючим, так і тим, що мають виникнути в майбутньому, що новосоюзна держава стане гідним увінченням закладених ще в жовтні 1917 р. основ мирного співжиття і братерського співробітництва народів, що вона стане вірним оплотом проти світового капіталізму і невимірним кроком на шляху об'єднання трудящих усіх країн у Світову Соціалістичну Радянську Республіку.

Хрестоматія по истории СССР. 1917-1945. Москва, 1991. С.219

Документ № 7

М. Рютін "До всіх членів ВКП(б)"

Червень 1932 р.

(Уривок)

Сталін за останні п'ять років відсік і усунув від керівництва всі найкращі, справжні більшовицькі кадри партії, встановив у ВКП(б) і всій країні свою особисту диктатуру, порвав з ленінізмом, став на шлях самого неприборканого авантюризму і дикого особистого свавілля і поставив Радянський Союз на край прірви.

Розвал і дезорганізація всієї економіки країни, не дивлячись на будівництво десятків найбільших підприємств, набрали небувалих розмірів. Віра мас у справу соціалізму підірвана, їх готовність самовіддано захищати пролетарську революцію від усіх ворогів з кожним роком послаблюється.

Авантюристські темпи індустріалізації, що тягнуть за собою колосальне зниження заробітної плати робітників і службовців, непосильні відкриті і замасковані податки, інфляцію, зростання цін і падіння вартості червінця; авантюристська колективізація за допомогою неймовірних насильств, терору, розкуркулення, спрямованого фактично головним чином проти середняцьких і бідняцьких мас села, і, нарешті, експропріація села шляхом всякого роду поборів і насильницьких заготівель привели всю країну до глибокої кризи, страхітливого зубожіння мас і голоду як в селах, так і в містах.

Рютін М. Н. — член ВКП(б) з 1914 р., секретар Краснопресненського райкому партії в Москві, редактор газети "Красная звезда", член Президії ВРНГ СРСР. У 1931 р. засуджений, але згодом виправаний. У 1932 р. засуджений повторно з винесенням вироку — 10 років тюремного ув'язнення. У 1937 р. розстріляний.

Пограбування сільського населення, примусова колективізація привели до того, що худоби залишилось не більше 30% від 1927 року.

Будь-яка особиста зацікавленість у веденні сільського господарства вбита, праця тримається на голому примусі і репресіях; насильно створені колгоспи розвалюються.

У перспективі – далі зубожіння, здичавіння і запустіння села.

У перспективі – загроза надзвичайно сильного голоду на майбутній рік.

На всю країну одягнений намордник, безправ'я, свавілья і насильство, постійні загрози висять над головою кожного робітника і селянина.

Ненависть, злоба і обурення мас, наглухо загвинчені кришкою терору, киплять і клекочуть. Повстання селян за участю в них членів партії і комсомолу безперервного хвилею розливаються в останні роки по всьому Радянському Союзу. Страйки робітників, не дивлячись на лютий терор, арешти, звільнення і провокації, вибухають то там, то тут.

Хрестоматія по історії ССРСР. 1917–1945. Москва, 1991. С. 453–458.

Документ №8.

**Постанова ЦВК про порядок ведення справ
стосовно підготовки чи здійснення терористичних актів**

1 грудня 1934 р.

1. Слідчим органам – вести справи звинувачених в підготовці чи здійсненні терористичних актів у прискореному порядку.

2. Судовим органам – не затримувати виконання вироків про вищу міру покарання через прохання злочинців даної категорії про помилування, оскільки і Президія ЦВК Союзу РСР не вважає за можливе розглядати подібні прохання.

3. Органам Наркомату внутрішніх справ – виконувати вирок про вищу міру покарання стосовно злочинців названих вище категорій негайно після винесення судових вироків.

Хрестоматія по історії ССРСР. 1917–1945. Москва, 1991. С. 446.

Документ №9.

**Лист академіка І.Павлова*
до Ради Народних Комісарів СРСР**

21 грудня 1934 р.

(Уривок)

По-перше, те що Ви робите, є, звичайно, тільки експеримент (...) і, як всякий експеримент, з поки-що невідомим кінцевим результатом. По-друге, експеримент

---

* Павлов ІІІ (1849-1936) – вчений-фізіолог зі світовим іменем, лауреат Нобелівської премії

страшенно дорогий (і в цьому суть справи), із знищенням всього культурного спокою і всієї культурної краси життя.

Ми жили і живемо під неслабнучим режимом терору і насильства. Я більше всього бачу подібність нашого життя з життям давніх азійських деспотій. А у нас це називається республіками. Тим, які озлоблено засуджують до смерті маси собі подібних і з задоволенням це виконують, як і тим, яких насильно привчають брати участь в цьому, навряд чи можна залишатися істотами, які відчувають і думають як люди.

Хрестоматия по истории СССР. 1917–1945. Москва. 1991. С.459–460.

Документ №10.

**ПРО СТАВЛЕННЯ ДО КОНТРЕВОЛЮЦІЙНИХ
ТРОЦЬКІСТСЬКО-ЗІНОВ'ЄВСЬКИХ ЕЛЕМЕНТІВ**

Постанова Політбюро ЦК ВКП(б)

29 вересня 1936 р.

(Витяг)

а) До останнього часу ЦК ВКП(б) розглядав троцькістсько-зінов'євських мерзотників як передовий політичний і організаційний запит міжнародної буржуазії. Останні факти говорять, що ці пани скотились ще більше вниз і їх доводиться тепер розглядати як розвідників, шпигунів, диверсантів і шкідників фашистської буржуазії в Європі.

б) У зв'язку з цим необхідна розправа з троцькістсько-зінов'євськими мерзотниками, яка охопила б не тільки заарештованих, слідство у справі яких вже завершилось, і не тільки тих, що перебувають під слідством (...) і справи яких ще не закінчені, але й тих, котрі були раніше вислані.

Известия ЦК КПСС. 1989. №5. С.72.

Документ №11.

**ПРО РЕЗУЛЬТАТИ СОЦМАГАННЯ
ТРЕТЬОГО І ЧЕТВЕРТОГО ВІДДІЛІВ УДБ НКВС РЕСПУБЛІКИ
ЗА ЛЮТНІЙ 1938 РОКУ**

Указ НКВС Киргизької РСР

(Витяг)

Четвертий відділ в півтора рази перевищив у порівнянні з 3-м відділом число арештів за місяць і викрив шпигунів, учасників к.-р. (контрреволюційної - укладачі) організації на 13 чол. більше, ніж 3-й відділ (...), проте 3-й відділ передав 20 справ на Воєнколегію і 11 справ на спецколегію, чого не має 4-й відділ, зате 4-й відділ

перевищив кількість завершених його апаратом справ (не враховуючи периферії), (...) майже на 100 чоловік.

Известия ЦК КПСС. 1989. №5. С.74–75.

Документ №12.

Щоденник академіка В.Вернадського

(Уривок)

1938 р.

5 січня. Мільйони заарештованих. Це побут. Мільйони ув'язнених – дармова праця, що відіграє дуже помітну і велику роль в державному господарстві.

17 квітня. Для мене зрозуміло, що все це безумство безнадійне – і країна не може жити, розвиватися під таким тиском.

Совершенно секретно. 1990. №8. С.10–13

Документ №13

Виступ К.Ворошилова на засіданні Військової ради при наркомі оборони СРСР 29 листопада 1938 р.**

(Уривок)

Коли минулого року була розкрита і судом революції знищена група огидних зрадників нашої Батьківщини і РСЧА на чолі з Тухачевським, нікому з нас і в голову не могло прийти, не приходило, на жаль, що ця мерзота, ця гниль, це зрадництво так широко і глибоко засіло в рядах нашої Армії. Весь 1937 і 1938 роки ми повинні були нещадно чистити свої ряди, безжалісно відсікаючи заражені частини організму до живого, здорового м'яса, очищались від мерзотної зрадницької гнилі.

Ви знаєте, що собою являла чистка рядів РСЧА. Чистка була проведена радикальна і всебічна. Тому і кількість вичищених виявилась дуже і дуже значною. Достатньо сказати, що за весь час ми вичистили більше 4 десятків тисяч чоловік. Ця цифра значна. Але саме тому, що ми так безжалісно розправлялись, ми можемо тепер з впевненістю сказати, що наші ряди міцні і що РСЧА зараз має свій до кінця відданий і чесний командний і політичний склад.

Известия ЦК КПСС. 1989. №4. С. 59

---

* Вернадський В.І. (1863–1945) – вчений із світовим іменем, основоположник вчення про біосферу та ноосферу, перший президент АН України.

** Ворошилов К.Є. (1881–1969) – військовий діяч радянської держави, з 1934 р. – нарком оборони СРСР.

Питання

1. Чому більшовицьке керівництво пішло на створення ВНК? Чи була в цьому необхідність (док. №1)? Як дивився на наслідки діяльності ВНК С.П.Мельгунов (док. №4)?
2. Охарактеризуйте правомірність резгену більшовиками Установчих зборів (док. №2).
3. Наскільки переконливими є аргументи щодо введення "червоного" терору (док. №3)? Чи відповідали вони дійсності?
4. Аналізуючи вимоги Кронштадського революційного комітету, чи могли б ви передбачити реакцію більшовицького керівництва (док. №5)?
5. Яку кінцеву мету проголошувала Декларація про утворення СРСР (док. №6)? Якими засобами можна було домогтися утвердження світової СРР?
6. Як би ви прокоментували звинувачення на адресу Сталіна з боку «старого» більшовика М.Н.Рюгіна (док. №7)?
7. Які наслідки для країни мала постанова ЦВК від 1 грудня 1934 р. (док. №8)? Чим було зумовлено її ухвалення?
8. Як оцінювали події 30-х років академік І.Павлов та В.Вернадський (док. №№ 9, 12)?
9. Що означало соцзмагання у відділах НКВС (док. №11)?
10. Чи відповідали дійсності звинувачення, про які йде мова в док. №№ 10, 13? Якими, на ваш погляд, були справжні причини репресій?

ЕКОНОМІКА

Документ №1.

ДЕКРЕТ ПРО ЗЕМЛЮ

26 жовтня 1917 р.

(Витяг)

- 1) Поміщицька власність на землі скасовується негайно без всякого викупу.
- 2) Поміщицькі маєтки, так само як усі землі удільні, монастирські, церковні, з усім їх живим і мертвим реванентом, садібними будівлями і всіма надбаннями переходять у розпорядження власних земельних комітетів і повітових Рад селянських депутатів, аж до скликання Установчих зборів.

Найсправедливіше вирішення земельного питання повинно бути наступним:

- 1) Право приватної власності на землю скасовується назавжди. Уся земля: державна, удільна, кабінетська, монастирська, церковна, посесійна, майоратна, приватновласницька, суспільна і селянська і т.п., вилучається безоплатно, передається у всенародну власність і переходить у користування всіх, хто працює на ній.
- 2) Усі надра землі: руда, нафта, вугілля, сіль і т.п., а також ліси і води, що мають загальнодержавне значення, переходять у виключне користування держави.

7) Землекористування повинно бути зрівняльним, тобто земля розподіляється між трудящими, зважаючи на місцеві умови, за трудовою чи споживчою нормою.

Хрестоматия по истории СССР. 1917–1925. Москва, 1963. С.136–138

Документ №2.

ДЕКРЕТ ВЦВК і РНК ПРО УТВОРЕННЯ ВИЩОЇ РАДИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

2 грудня 1917 р.

(Витяг)

2) Завданням Вищої ради народного господарства є організація народного господарства і державних фінансів. З цієї метою рада народного господарства виробляє загальні норми і план регулювання економічного життя країни, погоджує і об'єднує діяльність центральних і місцевих регулюючих установ (нарад з палива, металу, транспорту, Центральний продовольчий комітет та ін.), відповідних народних комісаріатів (торгівлі і промисловості, продовольства, землеробства, фінансів, військово-морського тощо), Всеросійської ради робітничого контролю, а також відповідну діяльність фабрично-заводських і професійних організацій робітничого класу.

3) Вищій раді народного господарства надається право конфіскації, реквізиції, секвестра, примусового синдикавання різних галузей промисловості та торгівлі й інших заходів у галузі виробництва, розподілу і державних фінансів.

5) Вища рада народного господарства утворюється з:

а) Всеросійської ради робітничого контролю, утвореної декретом від 14 листопада 1917 р.;

б) представників від усіх народних комісаріатів;

в) обізнаних осіб, які запрошуються з дорадчим голосом.

Декреты Советской власти. Москва. 1959. Т.1. С.172–174.

Документ №3

**ДЕКРЕТ ВЦВК ПРО НАДЗВИЧАЙШ ПОВНОВАЖЕННЯ НАРОДНОГО КОМІСАРА
З ПРОДОВОЛЬСТВА**

13 травня 1918 р.

1) Підтверджуючи непорушність хлібної монополії і твердих цін, а також необхідність нещадної боротьби з хлібними спекулянтами-мішочниками, зобов'язати кожного власника хліба весь надлишок, понад кількість, необхідну для засіявання полів і особистого вжитку за встановленими нормами до нового врожаю, заявити до здачі у тижневий термін після оголошення цієї постанови у кожній волості.

2) Закликати всіх трудящих і незаможних селян до негайного об'єднання для нещадної боротьби з куркулями.

3) Оголосити всіх, що мають надлишок хліба і тих, які не вивозять його на зсипні пункти, а також тих, які витрачають хлібні запаси на самогонку, – ворогами народу, віддавати їх до революційного суду, ув'язнювати в тюрму на термін не менше 10 років, піддавати все майно конфіскації і виганяти назавжди з общини. .

4) У випадку виявлення у будь-кого надлишку хліба, не заявленого до здачі згідно п. 1, хліб відбирається у нього безоплатно, а належна за твердими цінами вартість незаявлених надлишків виплачується в половинному розмірі тій особі, яка вкаже на приховані надлишки (...) і в половинному розмірі – сільській громаді.

Декрети Советской власти. Москва, 1959. Т. 2. С. 264-266

Документ №4.

**ДЕКРЕТ ВЦВК І РНК
ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ І ПОСТАЧАННЯ СІЛЬСЬКОЇ БІДНОТИ**

11 червня 1918 р.

(Витяг)

1. Скрізь заснуються волосні та сільські комітети сільської бідноти, що їх організують місцеві Ради робітничих і селянських депутатів, з невідмінною участю продовольчих органів і під загальним керівництвом Народного комісаріату продовольства та Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад.

3. До сфери діяльності волосних і сільських комітетів бідноти належить:

- 1) розподіл хліба, предметів першої потреби і с/г знарядь;
- 2) сприяння місцевим продовольчим органам у вилученні хлібних надлишків із рук куркулів та багатіїв.

4. Коло осіб, постачання яких хлібом, предметами першої потреби та с/г знаряддями складає обов'язок волосних і сільських комітетів бідноти, визначається самими комітетами.

7. Розподіл хліба, предметів першої потреби та с/г знарядь відбувається за нормами, встановленими губернськими продовольчими органами, в суворій відповідності з загальними планами постачання Народного комісаріату з продовольства і нормами, встановленими губернськими продовольчими органами

Декрети Советской власти. Москва, 1959. Т.2. С. 416-419.

Документ №5.

**ДЕКРЕТ ВЦВК ПРО ЗАМІНУ ПРОДОВОЛЬНОЇ СИРОВИНОЇ
РОЗКЛАДКИ НАТУРАЛЬНИМ ПОДАТКОМ**

21 березня 1921 р.

(Витяг)

1. Для забезпечення правильного і спокійного ведення господарства на основі більш вільного розпорядження землеробом продуктами своєї праці і своїми

господарськими засобами, для зміцнення селянського господарства і підвищення його продуктивності, а також з метою точного встановлення державних зобов'язань, що належать землеробам, розкладка як спосіб державних заготівель продовольства, сировини і фуражу заміняється натуральним податком.

2. Цей податок повинен бути меншим від оподаткування, яке досі накладалося шляхом розкладки. Сума податку повинна обчислюватись так, щоб покрити мінімальні необхідні потреби армії, міських робітників неземлеробського населення.

3. Податок береться у вигляді відсоткового або часткового відрахування від вироблених у господарстві продуктів, виходячи з врахування врожаю, кількості ідців у господарстві і фактичної наявності худоби в ньому.

4. Податок повинен мати прогресивний характер, відсоток відрахування для господарств середняків і малопотужних господарів, для господарств міських робітників повинен бути зниженим.

Господарства бідніших селян можуть звільнитися від деяких, а у виняткових випадках і від усіх видів натурального податку.

Всі запаси продовольства, сировини і фуражу, що залишаються у землеробів після виконання ними податку, перебувають у їх цілковитому розпорядженні і можуть використовуватися ними для поліпшення і зміцнення свого господарства, для підвищення особистого споживання і для обміну на продукти фабрично-заводської і кустарної промисловості, сільськогосподарського виробництва.

Обмін допускається в межах місцевого господарського обігу як через кооперативні організації, так і на ринках і базарах.

Хрестоматія по історії СРСР. 1917–1945. Москва, 1991. С.167–168.

Документ №6.

**Листівка Московського комітету РКП(б) з закликом
до трудящих про допомогу голодаючим Поволжя**

Березень 1922 р.

(Вигляд)

Більше 7 місяців ви кожен день чуєте про голод, страждання 30 млн. селян. Більше 7 місяців перед вами розгортаються все жахливіші картини тієї боротьби за своє життя, яку ведуть гинучі. З'їли всі залишки. Почали їсти мертвечину, мологу соломку, кору, листя, траву, коріння, гілки. З'їли не лише всю худобу, але й гній, що залишився після неї в хлівах. З'їли солом'яні дахи. З'їли собак, котів, мишей, ховрахів. Гризуть все, що тільки піддається зубам.

Люди, які гинуть, знайшли собі ще один вид їжі. Почали їсти трупи. Викопають з могил. Крадуть з хлівів та комор. Встановлені випадки вбивства і поїдання рідними хворих, слабих, старих, дітей. Наші працівниці, що їздили в Чувашську область, бачили дітей, які відгризли самі собі пальці від голоду.

Люди збожеволіли від мук. Втратили людську подобу. Втратили силу. Матері вбивають дітей, щоб не бачити їхніх страждань. Смертність зростає і зростає.

Хрестоматія по історії СРСР. 1917-1945. Москва, 1991. С.185

Документ №7.

**ПРОДУКЦІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА У ДОВОЄННИХ ПИНАХ
(в % до 1913 р., взятому за 100%)**

Роки	Сільське господарство	Промисловість	Загальна продукція
1921/22	46,8	26,0	39,1
1922/23	63,9	33,9	52,3
1923/24	68,4	45,1	59,8
1924/25	79,5	65,2	74,2
1925/26	94,5	90,8	93,3
1926/27	98,6	103,3	100,3

Хрестоматія по історії СРСР. 1917-1945. Москва, 1991. С. 202.

Документ №8.

**ЛИСТ СЕЛЯНИНА СЕЛА КРИХАЄВО
ОСТЕРСЬКОГО Р-НУ ЧЕРНІВІВСЬКОГО ОБЛАСТІ УСРР
М.М. ТАКІЯ СЕКРЕТАРЮ ВУЦВК Г.І. ПЕТРОВСЬКОМУ**

14 травня 1932 р.

(Уривок)

Я хочу жити, але не можу, вмираю з голоду.

У Крихайівці 2 колгоспи. 30 господарств. Посів і не починали, бо ніхто не йде на роботу, оскільки всі голодують. Коні в селяндохнуть - нічим годувати, тому що сніг і продукти в селян відібрали і картоплю всю згнітили в баржах на річках Десна і Дніпро. Восени 31 року людей мучили, щоб звозили картоплю на склади, а тепер мучать, щоб вивозили гній з складів. Ось в Остері на базарі величезний склад картоплі на весь базар так смердить, що всі плачуть, хіба ж це не їх праця пропаде даремно і нікому на це звернути увагу.

Ми читаємо листи наших земляків з-за кордону, які пишуть, як вони живуть, що все у них дешево. Гось захотіли втекти з Крихачева Кат Дмитро і з Івонічки один, котрих піймали і відправили на Соловки.

Як у нашому селі, так і в районі примушують вступати в колгосп, але йдуть через силу і не остання біднота, а ледарі й ті, кого потрібно розкуркулювати.

Хрестоматія по історії СРСР. 1917-1945. Москва, 1991. С.356-358.

**Постанова ЦВК та РНК СРСР
ПРО ЗАХИСТ МАЙНА ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ КОЛГОСПІВ І КООПЕРАЦІЇ
ТА ЗМЦЕННЯ СІСЦІЛЬНОЇ (СОЦІАЛІСТИЧНОЇ) ВЛАСТОСТІ**

7 серпня 1932 р.

(Витяг)

Центральний Виконавчий комітет і Рада Народних комісарів Союзу СРСР ухвалюють:

I.

1. Прирівняти за своїм значенням вантажі на залізничному та водному транспорті до майна державного і всебічно посилити охорону цих вантажів.

2. Застосувати як метод судового покарання за крадіжку вантажів на залізничному і водному транспорті вищу міру соціального захисту – розстріл з конфіскацією всього майна з заміною вироку, при пом'якшуючих обставинах, позбавленням свободи на термін не менше 10 років з конфіскацією майна.

3. Не застосовувати амністії до злочинців, засуджених в справах про крадіжку вантажів на транспорті.

II.

1. Прирівняти за своїм значенням майно колгоспів і кооперативів (врожай на полях, сусільні запаси, худобу, кооперативні склади і магазини і т.п.) до майна державного і всебічно посилити охорону цього майна від розкрадання.

2. Застосовувати як метод судового покарання за крадіжку колгоспного і кооперативного майна вищу міру соціального захисту – розстріл з конфіскацією всього майна з заміною вироку, при пом'якшуючих обставинах, позбавленням свободи на термін не менше 10 років з конфіскацією всього майна.

3. Не застосовувати амністії до злочинців, засуджених в справах про крадіжку колгоспного і кооперативного майна.

Сборник документов и материалов по истории СССР советского периода (1917-1958 г.). Москва, 1966. С.300-301.

Промислове виробництво у I-й п'ятирічці

Тип продукції	Завдання на останній рік п'ятиріччя, визначені XVI партконференцією і У з'їздом Рад	Фактично вироблено	Фактично вироблено	Рік фактичного досягнення планових
Вугілля, млн.т	75	35,5	64,4	1933
Нафта, млн. т	22	11,6	21,4	1934
Трактори, тис.шт.	53	1,3	48,9	1933
Сталь, млн.т	10,4	4,3	5,9	1935
Залізна руда, млн.т	19,4	6,1	12,1	1934
Автомобілі, тис. шт.	100	0,84	23,9	1935
Комбайни, тис.шт.	0		10	---
Цукор, тис.т	2600	1283	828	1951
Шерстяні т-ни, млн.м	270	86,8	88,7	1957
Папір картон тис.т	900	33,6	544,2	1926

Хрестоматія по історії СРСР 1917-1945. Москва, 1991. С. 289.

Питання

- Чому більшовики погодилися на зрівняльній розподіл землі, запозичивши цю ідею в есерів (док. №1)? Яку мету вони переслідували?
- Аналізуючи документи №№ 2, 3, 4, охарактеризуйте політику воєнного комунізму.
- Чим була викликана і в чому проявилася зміна білшовицької політики на селі у 1921 р. (док. №№ 4, 5)?
- На підставі аналізу даних док. №7, зробіть висновок про ефективність нової економічної політики та причини її згертання.
- Порівняйте документи №6 та №8. Чи можна говорити про голод як певну закономірність функціонування комуністичної суспільно-економічної системи?
- Чим було зумовлено схвалення закону про "п'ять колосків" (постанова від 7 серпня 1932 р.) (док. №9)? Чи існували реальні підстави для вжиття таких "драконівських" заходів?
- Аналізуючи док. №10, вкажіть причини, що зумовили форсування індустріалізації та фальшування реальних показників і так досягнень високих темпів зростання промислового виробництва.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Документ №1.

ДЕКРЕТ ПРО МИР

26 жовтня 1917 р.

(Витяг)

Робітничий і Селянський уряд, який створила революція 24–25 жовтня і який спирається на Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, пропонує всім воюючим народам та їх урядам розпочати негайно переговори про справедливий демократичний мир.

Справедливим або демократичним миром, якого прагне величезна більшість виснажених, змучених і зморованих війною робітників і трудящих класів усіх воюючих країн, – миром, якого найбільш виразно і наполегливо вимагали російські робітники і селяни після повалення царської монархії, – таким миром уряд вважає негайний мир без анексії (тобто без загарбання чужих земель, без насильницького приєднання чужих народностей) і без контрибуцій.

Продовжувати цю війну через те, як поділити між сильними і багатими націями захоплені ними слабкі народності, уряд вважає найбільшим злочином проти людства і урочисто заявляє свою рішучість негайно підписати умови миру, який припинить цю війну на вказаних умовах, однаково справедливих для всіх без винятку народностей.

Хрестоматія по історії СРСР. 1917–1925. Москва, 1963. С. 133–135.

Документ №2

Мирний договір між Росією, з одного боку, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другого

Брест-Литовськ. 3 березня 1918 р.

(Витяг)

Ст.1. Росія, з одного боку, і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина, з іншого, оголошують, що стан війни між ними припинений. Вони вирішили надалі жити між собою в мирі і дружбі.

Ст.2. Договірні сторони будуть утримуватися від будь-якої агітації чи пропаганди проти уряду чи державних і військових постанов іншої сторони.

Оскільки це зобов'язання стосується Росії, воно поширюється і на області, зайняті державами Четвертого союзу.

Ст.3. Области, що лежать на захід від встановленої за домовленістю сторін лінії і які належали раніше Росії, не будуть більше знаходитися під її верховною владою.

Росія відмовляється від будь-якого втручання у внутрішні справи цих областей. Німеччина та Австро-Угорщина мають намір визначити майбутню долю цих областей після угодження з їх населенням.

Ст.6 Росія зобов'язується негайно підписати мир з Українською Народною Республікою і визнати мирний договір між цією державою і державами Четвертного союзу. Територія України негайно очищається від російських військ і російської Червоної Гвардії. Росія припиняє будь-яку агітацію чи пропаганду проти уряду або громадських установ Української Народної Республіки.

Естляндія і Ліфляндія також негайно звільняються від російських військ і російської Червоної Гвардії. Естляндія і Ліфляндія будуть зайняті німецькою поліцейською владою до того часу, поки громадська безпека не буде там забезпечена власними установами країни і поки там не буде встановлений державний порядок.

Фінляндія і Аландські острови також будуть негайно звільнені від російських військ і російської Червоної Гвардії, а фінські порти від російського флоту і російських військово-морських сил.

Международные отношения и внешняя политика СССР // Сборник документов. Москва, 1957. С 55–56.

Документ №3.

Виступ Ллойда Джорджа¹ в англійському парламенті

16 квітня 1919 р.

(Уривок)

Ми не можемо сказати росіянам, які борються проти більшовиків: "Спасибі, ви нам більше не потрібні. Нехай більшовики ріжуть вам горло", – ми були б негідні вважатись великою країною. Це наша справа допомагати нашим друзям, які поветали проти більшовиків після Брест-Литовського договору, і тому ми поставляємо їм матеріали. Наступне завдання нашої політики полягає в тому, щоб не допустити появу озброєного більшовизму в союзних країнах. Через те ми організуємо сили всіх союзних держав, які оточують Росію, – від Балтійського до Чорного моря – і поставляєм в ці країни необхідне спорядження для встановлення перешкод проти більшовицького вторгнення.

Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев: Дневник Юденича. Врангель / Сост. С.А.Алексеев. Москва, 1991. С 107.

---

¹ Ллойд Джордж Д. (1863–1945) – прем'єр-міністр Великої Британії в 1916–1922 рр.

Виступ К.Радека¹ на ІХ конференції РКП(б)

22 вересня 1920 р.

(Уривок)

У Центральному Комітеті не було жодного товариша, який би принципово висловився проти необхідності йти зі зброєю в руках, щоб допомогти польському робітничковій влаштувати робітничо-селянську владу. Ніхто з нас не відстоює пацифістську точку зору. Так що я кажу, що ніяких принципових розходжень стосовно можливості наступальної війни немає. Розходження є і існують тільки в оцінці міжнародного становища. І коли мені випало з товаришами говорити про рішення ЦК, то я завжди виходив з тієї ситуації, що ні в Німеччині, ні у Франції, ні в Англії ми не стоїмо настільки безпосередньо близько до революції, що у разі захоплення нами Польщі підніметься Німеччина тощо. В основі нашої помилки лежала переоцінка зрітості революції в Центральній Європі.

Хрестоматія по історії СРСР, 1917–1945. Москва, 1991. С. 244.

Документ №5

Мирний договір

**між Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою,
Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і
Українською Соціалістичною Радянською Республікою, з одного боку,
і Польською Республікою, з другого**

Рига, 18 березня 1921 р.

(Вигяг)

Ст.1. Обидві Договірні Сторони оголошують стан війни між ними припинений.

Ст.2. Обидві Договірні Сторони згідно принципу самовизначення народів, визнають незалежність України і Білорусії, а також погоджуються і ухвалюють, що східний кордон Польщі, з одного боку, і кордон між Росією, Білорусією і Україною, з другого боку, з Польшею, з другого, складає лінія ... (далі подається опис кордонів** - уклад).

Ст.3. Росія і Україна відмовляються від усіх прав і претензій на землі, розташовані на захід від кордону, описаного в статті 2 даного Договору. З свого боку, Польща відмовляється на користь України і Білорусії від усіх прав і претензій на землі, розташовані на схід від цього кордону.

Ст.5. Обидві Договірні Сторони взаємно гарантують повну повагу державного суверенітету іншої Сторони і утримання від будь-якого втручання в її внутрішні справи, зокрема, від агітації, пропаганди і різного роду інтервенцій або їх підтримки.

¹ Радек К.В. – член ЦК РКП(б) у 1919–1924 рр. розстріляний у 1939 р. за привласнення до г-ні "антирадянського торговельського центру", реабілітований посмертно.

² Згідно ст.2 Ризького договору, Західна Україна і Західна Білорусія включались в кордон Польщі.

Ст.8 Обидві Договірні Сторони взаємно відмовляються від відшкодування своїх військових видатків, тобто державних витрат на ведення війни між ними, також як і від відшкодування воєнних витрат, тобто витрат, які під час російсько-українсько-польської війни були завдані їм чи їх громадянам на території воєнних дій військовими операціями і заходами.

Международные отношения и внешняя политика СССР // Сборник документов. Москва, 1957. С.70–72.

Документ №6.

**Договір між Російською Соціалістичною Федеративною
Радянською Республікою і Німецькою**

Рапалло, 16 квітня 1922 р.

(Витяг)

Ст.1а) РСФРР і Німецька Держава взаємно відмовляються від відшкодування воєнних витрат, також як і від відшкодування воєнних витрат. Однаковою мірою обидві Сторони відмовляються від відшкодування воєнних витрат, завданих громадянам однієї Сторони шляхом так званих виключних воєнних законів і насильницьких заходів державних органів іншої Сторони.

в) Росія і Німеччина взаємно відмовляються від відшкодування їх витрат на військовополонених.

Ст.3. Дипломатичні і консульські відносини між РСФРР і Німецькою Державою негайно відновлюються.

Ст.4. Обидва уряди надалі згодні в тому, що для спільного правового становища громадян однієї Сторони на території іншої і для спільного врегулювання взаємних торгових і господарських відносин повинен діяти принцип найбільшого сприяння.

Документи внешней политики СССР. Москва, 1961. Т.5. С.225–224.

Документ №7

Виступ В.Молотова*
на X пленумі Виконкому Комінтерна

9 липня 1929 р.

(Витяг)

Становище тепер таке, що в усіх основних капіталістичних країнах Європи розгортаються події, які знаменують наростання революційного піднесення.

Від комуністів багато залежить у справі перетворення теперішніх економічних битв в революційну боротьбу за владу, за перемогу диктатури пролетаріату.

* Молотов В.М. (1890-1986) – один з керівних діячів радянської держави, з 1926 р. – член Політбюро ЦК ВКП(б), з 1930 р. – голова РНК СРСР.

В умовах теперішнього періоду особливого значення набуває посилення боротьби проти соціал-демократії. Боротьба з соціал-демократією чергує з її "лівим" крилом, яке найбільше майстерно виконує роль стосовно робітничого класу, не може не стояти в центрі уваги кожний період боротьби проти соціал-демократії і особливо проти її "лівого" крила, яке виключного значення тому, що соціал-демократія є передумовою соціал-фашизму.

Хрестоматія по історії СРСР, 1917-1945. Москва, 1991. С.259.

Документ №8.

**НОТА ПРЕЗИДЕНТА США Ф.РУЗВЕЛЬТА
НАРОДНОМУ КОМІСАРУ ЗАКОНОДАВНИХ СПРАВ СРСР М.ЛІТВИНОВУ**
Білий дім, Вашингтон.

16 листопада 1933 р.

(Уривок)

Уряд Сполучених Штатів вирішив встановити нормальні ділові відносини з Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік і всіма

Сподіваюсь, що відносини нині встановлені між нашими державами завжди залишатимуться нормальними і дружніми і що наші народи надіють і виробничати для своєї взаємної користі і для збереження миру в усіх частинях світу.
Франклін

Документи зовнішньої політики СРСР, Москва, 1979. Т.16. С.641.

Документ №9.

**ЛІСТ НАРОДНОГО КОМІСАРА ЗАКОНОДАВНИХ СПРАВ СРСР
СЕКРЕТАРЮ XV АСАМБЛЕЇ ЛІГИ НАЦІЙ**

15 вересня 1934 р.

(Уривок)

Радянський уряд отримав від значної кількості членів Ліги націй (...), до чого, зазначаючи, що місією Ліги націй є організація миру і що для цього виробітництво всієї сукупності держав, вони запрошують Союз РСР та інші народи. Одночасно уряд отримав офіційні повідомлення від урядів Італії, Норвегії, Швеції про їх прихильне ставлення до вступу в Лігу націй.

Радянський уряд, що ставить організацію і зміцнення миру в основу своєї зовнішньої політики і ніколи не залишався байдужим до

міжнародного співробітництва в інтересах миру, готовий зважити на це звернення і стати членом Ліги.

Народний комісар закордонних справ М. Литвинов

Документи зовнішньої політики СРСР. Москва, 1971. Т. 17. С. 588–589.

Документ №10

**ДОГОВІР ПРО ВЗАЄМНУ ДОПОМОГУ
МІЖ СОЮЗОМ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК
І ФРАНЦУЗЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ**

Париж, 2 травня 1955 р.

(Витяг)

Ст.2. У випадку, якщо в умовах, передбачених ст.15 параграфу 7 Статута Ліги націй, Союз РСР чи Франція стали б, не дивлячись на ширі мирні наміри обох сторін, об'єктом неспровокованого нападу з боку будь-якої європейської держави, Франція і взаємно Союз РСР нададуть один одному негайно допомогу і підтримку.

Международные отношения и внешняя политика СССР // Сборник документов. Москва, 1957. С.95–97.

Документ №11.

**ДОГОВІР ПРО ВЗАЄМНУ ДОПОМОГУ МІЖ СОЮЗОМ РАДЯНСЬКИХ
СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК І РЕСПУБЛІКОЮ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЮ**

Прага, 16 травня 1955 р.

(Витяг)

Ст.2. У випадку, якщо (...) Союз Радянських Соціалістичних Республік чи Республіка Чехословацька стали б об'єктом неспровокованого нападу з боку будь-якої європейської держави, Республіка Чехословацька і взаємно Союз Радянських Соціалістичних Республік нададуть один одному негайно допомогу і підтримку.

Ст.4. Якщо одна з Високих Договірних Сторін, стане об'єктом нападу з боку однієї чи кількох третіх Держав в умовах, що не дають підстави для надання допомоги і підтримки в межах даного договору, то інша Висока Договірна Сторона, зобов'язується не надавати протягом конфлікту ні прямо, ні опосередковано допомоги чи підтримки нападаючому чи нападаним, причому кожна з сторін заявляє, що вона не зв'язана жодною угодою про допомогу, яка знаходилась би у суперечності з даним зобов'язанням.

Протокол підписання

II

Обидва Уряди визнають, що зобов'язання взаємної допомоги будуть діяти між ними лише при наявності умови, передбаченої в даному договорі, коли допомога стороні – жертві нападу – буде надана з боку Франції.

Документи зовнішньої політики СРСР. Москва, 1972. Т.18. С. 333–336.

Документ №12

**Інструкція народному комісару оборони СРСР К.Ворошилову –
голови радянської делегації на переговорах з військовими місіями
Великобританії і Франції**

7 серпня 1939 р. Тасмно

(Витяг)

2. Викласти свої повноваження про ведення переговорів з англо-французькою військовою делегацією про підписання воєнної конвенції.

6. Переговори звести до дискусії з окремих принципових питань, головним чином про пропуск наших військ через Віденський коридор і Галичину, а також через Румунію.

7. Якщо виясниться, що вільний пропуск наших військ через територію Польщі та Румунії є неможливим, то заявити, що без цієї умови угода неможлива, оскільки без вільного пропуску радянських військ через вказані території оборона проти агресії в будь-якому її варіанті приречена на провал, що ми не вважаємо можливим брати участь в заході, наперед приреченому на провал.

Документи зовнішньої політики: 1939 год. Москва, 1992. Т.22. Кн.1. С.584.

Документ №13

ТАСМНИЙ ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ ДО ПАКТА РИББЕНТРОПА – МОЛОТОВА

23 серпня 1939 р.

(Витяг)

1. У випадку територіально-політичної перебудови областей, що входять до складу прибалтійських держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва), північний кордон Литви одночасно є межею сфер інтересів Німеччини та СРСР. При цьому інтереси Литви щодо Віденської області визначаються обома сторонами.

2. У випадку територіально-політичної перебудови областей, що входять до складу Польської Держави, межа сфер інтересів Німеччини та СРСР буде приблизно проходити по лінії річок Нарви, Вісли та Сяну.

3. Стосовно південного сходу Європи з радянської сторони підкреслюється інтерес СРСР до Бессарабії. З німецької сторони заявляється про її повну політичну незацікавленість в цих областях.

Документи зовнішньої політики. 1939 год. Москва, 1992. Т.23. Кн.1.С.632.

Питання

1. Чим відрізнялися принципи зовнішньої політики, проголошені в док. №1, від засад першого міжнародного договору, підписаного Радянською Росією (док. №2)?
2. Як і чому змінилось ставлення країн Заходу до радянського режиму (порівняйте документи №3 та №8)?
3. Як ви вважаєте, чи виступ К.Радека був відкритим визнанням більшовицької політики експорту революції (док. №4)? Відповідь аргументуйте.
4. Чи вбачаєте ви зв'язок між документами №5 та №13? Проаналізуйте причини, які зумовили їх появу.
5. Які причини зумовили зближення радянської Росії та Німеччини (док.№6)?
6. До яких наслідків в країнах Європи, зокрема в Німеччині, привела боротьба з соціал-демократичними партіями, проголошена Комінтерном (док. №7)?
7. Чи поділяєте ви твердження док. №9 про те, що "радянський уряд ставить зміцнення миру основним завданням своєї зовнішньої політики"? Позитивну чи негативну відповідь аргументуйте.
8. Чи вступили в дію договори, підписані СРСР з Францією та Чехословаччиною (док. №№10, 11)?
9. Що означало розпорядження радянського керівництва (док. №12): "переговори звести до дискусій з окремих принципових питань"? До яких результатів привела ця інструкція?
10. Які наслідки для країн Європи мав таємний протокол радянсько-німецького договору (док. №13)?

КУЛЬТУРА

Документ №1

М. Горький* "Несвоєчасні думки. Замітки про революцію і культуру"

1917 р.

(Уривок)

Ленін, Горький та інші вже отруїлися владою, про що свідчить їх ганебне ставлення до свободи слова, особи і до всієї суми прав, за торжество яких боролася демократія. Сліпі фанатики і безсловесні авантюристи стрімголов мчаться нібито шляхом "соціальної революції" – насправді це шлях до анархії, до загибелі

---

* Горький О.М. (1868-1936) – російський письменник, перший голова правління Союзу письменників СРСР (1934 р.).

пролетаріату і революції. На цьому шляху Ленін та його соратники вважають за можливе скоїти всі злочини на зразок бійні під Петербургом та розгрому Москви, знищення свободи слова, безглузвих арештів – усю мерзоту, яку робили Плеве і Століпін. Робітничий клас не може не зрозуміти, що Ленін та його шкурі, на його крові робить якийсь дослід, намагається довести революційний настрій пролетаріату до останньої межі і подивитися, що з цього вийде? Годі зрозуміти, що Ленін – не всемогутній чарівник, а холоднокровний фокусник, що не шкодує ні честі, ні життя пролетаріату.

Пролетаріат – при владі, сьогодні він отримав можливість вільної творчості. Доречно і своєчасно запитати – у чому ж виявляється ця творчість? Декрети “уряду народних комісарів” – газетні фейлетони, не більше того. Це – література, яку пишуть “на воді вилами”, і хоча в цих декретах є цінні ідеї, – сучасна дійсність не дає умов для реалізації цих ідей.

Пролетаріат не переміг, по всій країні йде міжособна бійня, вбивають один одного сотні і тисячі людей.

Але більше всього мене вражає і лякає те, що революція не несе в собі ознак духовного відродження людини, не робить людей чеснішими, прямодушнішими, не підвищує їх самооцінки і моральної оцінки їх праці.

Горький М. Несвоевременные мысли. Заметки о революции и культуре. Москва, 1991. С. 12–13, 16; Москва, 1992. С.17.

Документ №2.

І. Бунін* “Кляті дні”

1919 р

(Уривок)

“Революція – стихія”. Землетрус, чума, холера теж стихії. Однак ніхто не прославляє їх, ніхто не канонізує, з ними борються. А революцію завжди “поглиблюють”.

У тому-то й справа, що будь-який російський бунт (і особливо нинішній) в першу чергу засвідчує, наскільки все давнє на Русі. Віками були “розбійнички” муромські, брянські, саратовські, бігуни, шатуни, бунтівники проти всіх і вся. Русь – класична країна бешкетника.

Бунін І. Окаянные дни. Москва, 1991. С.66. 124–125.

---

* Бунін І.О. – російський письменник, лауреат Нобелівської премії

М.Бердяєв*

“Самопознання: Спроба філософської автобіографії”

(Уривок)

Російська революція була також кінцем російської інтелігенції. Російська революція поставилась з чорною невдячністю до російської інтелігенції, яка її підготувала, вона її переслідувала і кинула в прірву. Вона кинула в прірву всю стару російську культуру, яка, по суті, завжди була проти російської історичної влади... В стихії більшовицької революції і в її творенні ще більше, ніж в її руйнаціях, я дуже швидко відчув небезпеку, яка загрожувала духовній культурі. Революція не шадила творців духовної культури, підозріло і вороже ставилась до духовних цінностей.

Становище змінилось весною 1922 р. Мене викликали до слідчого і заявили, що висилають із радянської Росії за кордон. Висилалась за кордон ціла група письменників, вчених, громадських діячів, яких визнали безнадійними в розумінні звернення в комуністичну віру. Це був дуже дивний захід, який потім вже не повторювався. Я був висланий із своєї батьківщини не з політичних, а з ідеологічних причин.

бердяев Н.А. Самопознание. Опыт философской автобиографии. Москва, 1991. С.231, 236, 240-241.

ДЕКРЕТ

ПРО ЛІКВІДАЦІЮ НЕПИСЬМЕННОСТІ СРЕД НАСЕЛЕННЯ РСФФР

26 грудня 1919 р.

(Витяг)

Щоб дати можливість населенню республіки свідомо брати участь у політичному житті країни, Рада Народних Комісарів постановила:

1) Усе населення республіки віком від 8 до 50 років, яке не вмє читати й писати, зобов'язане навчатися грамоти рідною і російською мовою, за бажанням. Це навчання проводиться в державних школах як існуючих, так і тих, що відкриваються для неписьменного населення за планами Народного комісаріату освіти.

2) Наркомосові та його місцевим органам надається право залучати до навчання неписьмених в порядку трудової повинності все грамотне населення країни, не призване у війська, з оплатою за працю по нормах працівників освіти.

3) Тим, хто навчається грамоти і працює по найму, за винятком зайнятих у милітаризованих підприємствах, робочий день скорочується на дві години на весь час навчання, з збереженням заробітної плати.

Декреты Советской власти. Москва, 1974. Т.7. С.50-51.

* Бердяєв М.О. (1874-1948) – російський релігійний філософ, ідейний противник марксизму та комунізму, у 1922р. висланий з Росії.

**Резолюція ЦК РКП(б)
“Про політику партії в галузі художньої літератури”**

18 червня 1925 р.

(Витяг)

4. Як не припиняється у нас класова боротьба взагалі, так само вона не припиняється і на літературному фронті. У класовому суспільстві немає і не може бути нейтрального мистецтва, хоча класова природа мистецтва взагалі і літератури, зокрема, проявляється у формах нескінченно більш різноманітних, ніж наприклад, в політиці.

Якщо до захоплення влади пролетарська партія розпалює класову боротьбу і веде лінію на вибух всього суспільства, то в період пролетарської диктатури перед партією пролетаріату стоїть питання про те, як вжитися з селянством і повільно переробити його; питання про те, як допустити відоме співробітництво з буржуазією і повільно витиснути її; питання про те, як поставити на службу революції технічну і всяку іншу інтелектуальну і теологічно відвоювати її від буржуазії.

8. Вищесказаним повинна визначатися політика керівної партії пролетаріату в галузі художньої літератури. Сюди в першу чергу відносяться наступні питання: співвідношення між пролетарськими письменниками, селянськими письменниками і так званими “педутниками” та іншими; політика партії по відношенню до самих пролетарських письменників; питання критики, питання про стиль і про форму художніх творів і методи вироблення нових художніх форм; нарешті питання організаційного характеру.

9. Керівництво в галузі літератури належить робітничому класу в цілому, з усіма його матеріальними та ідеологічними ресурсами. Гегемонії пролетарських письменників ще немає, і партія повинна допомогти цим письменникам заробити собі історичне право на цю гегемонію. Селянські письменники повинні зустрічатися дружній прийом і користуватися нашою безумовною підтримкою.

10. Щодо “педутників”, то необхідно мати на увазі:

- 1) їх диференційованість;
- 2) значення багатьох з них як кваліфікованих “спеціалістів” літературної техніки;
- 3) наявність коливань серед цієї верстви письменників.

Загальною директивою повинна тут бути директива тактовного і бережливого ставлення до них, тобто такого підходу, який забезпечував би всі умови для можливо більш швидкого переходу на бік комуністичної ідеології.

Хрестоматія по історії ССРСР, 1917–1925. Москва, 1963. С. 589–594.

**ПОСТАНОВА РНК СРСР ПРО ПРИСУДЖЕННЯ
ПРЕМІЇ ІМЕНІ В.І.ЛЕНІНА ЗА НАУКОВІ РОБОТИ**

23 червня 1925 р.

(Витяг)

З метою заохочення наукової діяльності у напрямку найбільш близькому ідеям В.І.Леніна, а саме в напрямку тісного зв'язку науки і життя, Рада Народних Комісарів Союзу РСР ухвалює:

1. Заснувати фонд для видачі премії імені В.І.Леніна за наукові роботи. Загальну суму премій, що видаватимуться щорічно, встановити в 10.000 (десять тисяч) карбованців.

2. Преміюванню підлягають наукові праці громадян Союзу РСР, що мають найбільш практичне значення, написані після 25 жовтня (7 листопада) 1917 року в усіх галузях знань (природничих і точних науках, техніці, сільському господарству, медицині і суспільних науках).

Сборник документов и материалов по истории СССР советского периода (1917–1958 гг.). Москва, 1966. С.225–226.

**ПОСТАНОВА ЦВК і РНК Союзу СРСР
ПРО ЗАГАЛЬНЕ ОБОВ'ЯЗКОВЕ НАВЧАННЯ**

14 серпня 1930 р.

(Витяг)

Для успішного соціалістичного будівництва необхідно в найкоротший термін викоринити культурну і технічну відсталість широких мас трудящих.

1. Запровадити з 1930/31 р. всюди в Союзі СРСР загальне обов'язкове навчання дітей (хлопчиків і дівчаток) у віці 8,9 і 10 років в обсязі не менше чотирирічного курсу початкової школи. Відповідно з цим прийняти восени 1930 року в трудову школу всіх дітей вказаного віку, які на даний час не навчаються в школі.

2. Запровадити з 1930/31 р. обов'язкове навчання дітей (хлопчиків і дівчаток) у віці з 11 до 15 років, які не пройшли перших чотирьох груп трудової школи. Для них організуються прискорені спеціальні дворічні і однорічні школи, курси і групи при школах (в залежності від їхньої підготовки).

3. Запровадити з 1930/31 р. загальне обов'язкове початкове навчання дітей (хлопчиків і дівчаток) в обсязі школи-семірічки в промислових містах, фабрично-

заволоських районах і робітничих поселеннях, встановивши обов'язкове проходження всього курсу семирічної школи для всіх дітей, що закінчують школу І рівня (перлі чотири групи трудової школи), починаючи з тих, які закінчили в 1929/30 р.

Сборник документов и материалов по истории СССР советского периода (1917-1958 гг.). Москва, 1966. С.294-295.

Документ №8

**Згідно з даними перепису січня 1939 р.
ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ СРСР з вік від 9 років і старше
СКЛАДАЛАСЯ НАСТУПНИМ ЧИНОМ**

		Відсоток грамотних		
		чоловіків	жінок	всього
Все населення	на 9 лютого 1897 р.	35,8	12,4	24,0
	на 17 грудня 1926 р.	66,5	37,1	51,1
	на 17 січня 1939 р.	90,8	72,6	81,2
Міське населення	на 9 лютого 1897 р.	63,3	39,3	52,3
	на 17 грудня 1926 р.	85,3	67,6	76,3
	на 17 січня 1939 р.	95,7	84,0	89,5
Сільське населення	на 9 лютого 1897 р.	31,1	8,6	19,6
	на 17 грудня 1926 р.	61,9	30,0	45,2
	на 17 січня 1939 р.	88,2	66,6	76,8

Сборник документов и материалов по истории СССР советского периода (1917-1958 гг.). Москва, 1966. С.380

Питання

1. Аналізуючи документи №№ 1,2, визначте ставлення відомих діячів російської культури до більшовицького режиму. Чи змінилися їх погляди згодом?
2. Як ви розумієте думку М.Бердяєва про те, що "російська революція була також кінцем російської інтелігенції" (док. №3)?
3. Охарактеризуйте політику радянської держави в галузі народної освіти, спираючись на аналіз документів №№ 4,7,8.
4. Чому для більшовицької партії було так важливо прийняти постанову про художню літературу (док. №5)?
5. Якими намірами керувався РІК СРСР, ухвалюючи постанову про присудження премії імені Леніна (док. №6)? Яке значення мав цей декрет?

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

ТА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

I рівень

1. Проаналізуйте тактику основних політичних партій Росії в лютому-жовтні 1917 р. Чи була альтернатива більшовицькому перевороту?
2. Які фактори, на ваш погляд, були визначальними в перемозі більшовиків у громадянській війні?
3. Що зумовило відмову більшовиків від комуністичних експериментів 1918-1920 рр. і запровадження нової економічної політики? У чому ви вбачаєте її суларечливість і неспіливість? Відповідь аргументуйте.
4. "Стрибок" в індустріалізацію, насильницька колективізація, політичні репресії – засоби утвердження соціалізму в СРСР. Чи були можливими інші методи реалізації комуністичних ідей? Порозмірковуюте над реальністю альтернативних шляхів.
5. Як ви оцінюєте політичну діяльність Леніна, Троцького, Сталіна та інших діячів більшовицької партії?
6. Які зовнішньополітичні цілі переслідував Радянський Союз у 30-ті роки?

II рівень

1. Доповніть речення:
  - а) Росія брала участь в Першій світовій до ... (а) лютого 1917 р.; б) грудня 1917 р.; в) листопада 1918 р.;
  - б) Тимчасовий уряд вважав необхідним ... (а) почати сепаратні переговори з Німеччиною; б) виконати завдання перед союзниками по Антанті; в) поступитися Німеччині частиною російської території;
  - в) Більшовикам вдалось ... (а) підписати вигідний для Росії мир з Німеччиною; б) переконати країни Антанти призупинити військові дії; в) ціною серйозних поступок підписати сепаратний мир з Німеччиною та її союзниками];
  - г) В Установчих зборах більшість мандатів належало ... (а) есерам; б) більшовикам; в) кадетам]
  - д) Ліві есери співробітничали з більшовиками ... (а) декілька років; б) до березня 1918 р.; в) до завершення громадянської війни].
2. 5 січня 1918 р. матрос А. Железняков звернувся до аудиторії зі словами: "Варта стомилася. Звільніть приміщення"! Ця фраза стала отожднюватись з:
  - а) розгоном IV Державної думи;
  - б) арештом Тимчасового уряду;
  - в) розгоном Установчих зборів.
3. Визначіть, хто ці політичні діячі, встановивши відповідність:

а) М. Родзянко:	1) голова партії октябристів;
б) Г. Львов:	2) міністр закордонних справ Тимчасового уряду, лідер партії кадетів;
г) Я. Свердлов:	3) голова ВЦВК;

- д) О.Гучков.
- 4) голова IV Державної думи;
- 5) голова Раднаркому;
- 6) голова Тимчасового уряду.

4. Брестський мирний договір між Радянською Росією та Німеччиною підписано:

- а) 28 жовтня 1917 р.; б) 19 лютого 1918 р.; в) 3 березня 1918 р.

5. Встановіть хронологічну послідовність подій:

- а) поразка військ адмірала Врангеля в Криму;
- б) виступ Чехословацького корпусу;
- в) розгром Червоною армією військ адмірала Колчака;
- г) перемога Червоної армії над військами генерала Денікіна;
- д) розгром Червоною армією військ генерала Юденича;
- е) поразка Червоної армії під Варшавою.

6. Що з переліченого є причинами поразки Білого руху в громадянській війні:

- а) відсутність у білих своєї конструктивної програми;
- б) недостатня боєздатність і малочисельність збройних сил білих;
- в) перевага червоних в озброєнні і військовому мистецтві;
- г) недооцінка білими ролі селянства в подіях 1917-1920 рр.;
- д) небажання білих генералів відмовитись від ідеї "єдиної і неподільної Росії";
- е) червоний терор, який за масштабами і жахаючим ефектом перевищував каральні операції білих;

є) незначні розміри допомоги Білому рухові з боку Антанти;

ж) вбивство царської сім'ї;

з) відсутність у білих єдиного командування і погоджених стратегічних планів?

7. Які з перелічених завдань вирішували більшовики в процесі створення тоталітарної держави:

- а) придушення опору політичних противників;
- б) створення парламентарної республіки;
- в) встановлення контролю над газетами, журналами і книговидавництвом;
- г) пошук компромісу з іншими політичними силами;
- д) формування системи каральних органів;
- е) розвиток багатопартійності;
- с) забезпечення поділу влади;
- ж) очищення партії і державного апарату від людей, які мислили самостійно, сумнівались;

з) встановлення контролю над виробництвом і розподілом;

и) виховання дітей в дусі відданості тоталітарному (соціалістичному) ідеалу;

і) забезпечення економічної свободи?

8. У червні 1918 р. ВДЦК ухвалив декрет, на підставі якого створювались органи з чітко визначеною сферою діяльності:

"1) Розподіл хліба, предметів першої необхідності і сільськогосподарських знарядь. 2) Сприяння місцевим продовольчим органам у вилученні хлібних надлишків з рук куркулів та багатіїв". Це були:

- а) комбіди; б) коміземи; в) радгоспи;

9. Система продовольчої розкладки запроваджена Радянським урядом у:

а) жовтні 1918 р.; б) січні 1919 р.; в) жовтні 1919 р.

10. Політико-економічна диктатура "воєнного комунізму" зустрічала опір населення. Селянські заколоти проти радянської влади не були рідкістю. Кульмінацією стало повстання військових моряків (у більшості вихідців з селян) у Кронштадті:

а) лютий-березень 1919 р.;

б) березень-квітень 1920 р.;

в) лютий-березень 1921 р.

11. Х з'їзд РКП(б) прийняв рішення про початок переходу до нової економічної політики (нену). Вкажіть хронологічні рамки нену:

а) 1919–1929 рр.; б) 1921–1929 рр.; в) 1929–1936 рр.

12. Яку мету переслідували російські більшовики, здійснюючи нову економічну політику.

а) зміцнити свою владу;

б) надати свободу політичній опозиції;

в) гарантувати вільний розвиток особи;

г) подолати економічну кризу;

д) домогтись лояльного ставлення селянства до комуністичної диктатури;

е) повернутись до ринкової економіки;

є) відновити демократичні форми управління суспільством?

13. 30 грудня 1922 р. на І з'їзді Рад, що відкрився у Москві, було проголошено утворення СРСР. До його складу увійшли наступні радянські республіки.

а) Російська Федерація, Україна, Білорусія;

б) Російська Федерація, Закавказька Федерація, Україна, Білорусія;

в) Російська Федерація, Україна, Білорусія, Туркменістан.

14. Чим можна пояснити протистояння Сталіна і Троцького в 1920-і роки.

а) ідейними незгодами;

б) боротьбою за владу;

в) специфікою міжнародного становища країни;

г) взаємним незрозумінням;

д) співробітництвом Троцького з іноземними розвідками;

е) особливостями характеру Сталіна;

є) особистою неприязню Сталіна до Троцького?

15. Затвердження першого п'ятирічного плану, початок масової колективізації, розправа з М Бухаріним - ці події відбувались в рік, який Сталін назвав "роком великого перелому". Ним став:

а) 1926 р.; б) 1927 р.; в) 1929 р.

16. Чим можна пояснити довготривалий період партійних "чисток" і репресій, спрямованих проти багатьох "старих" більшовиків:

а) зрадою вчорашніх друзів і союзників;

б) прагненням вождів позбутись конкурентів;

- в) необхідністю періодичного оновлення тоталітарного руху;
- г) зміною завдань руху після захоплення влади;
- д) проникненням в ряди тоталітарної партії її політичних противників та чужоземних агентів?

17. Хто у 30-ті роки очолював репресивні органи СРСР (ДПУ, ОДПУ, НКВС):

- а) Г.Ягода, М.Сжов;
- б) В.Молотов, Л.Берія;
- в) Ф.Дзержинський, Є.Ягода?

18. На які роки припадає період найбільш масових політичних репресій у СРСР:

- а) 1925–1927 рр.; б) 1933–1934 рр. в) 1937–1938 рр. ?

19. Які з перелічених рис характерні для будь-якої диктатури, які тільки для тоталітарного режиму, а які — тільки для авторитарного:

- а) придушення політичної опозиції;
- б) збереження економічної свободи;
- в) обмеження свободи слова;
- г) втручання держави в приватне, сімейне життя людини;
- д) співробітництво з традиційними соціальними і політичними інститутами — кардовою армією, монархією, Церквою;
- е) знищення або нейтралізація політичної та інтелектуальної еліти;
- є) співробітництво з родовою аристократією;
- ж) політична цензура;
- з) існування таємної поліції, екавілія каральних органів;
- и) державна політика, спрямована на створення "ідеального суспільства";
- і) естетична цензура;
- й) націоналізм, шовінізм, різні форми расизму;
- ї) злиття держави з суспільством?

20. Радянська Росія зврала міжнародну ізоляцію Німеччини, підписавши з нею договір 16 квітня 1922 р. в:

- а) Берліні, б) Ратані, в) Москві.

21. 2 травня 1935 р. СРСР і Франція підписали пакт про взаємну допомогу. Через два тижні аналогічний договір Радянський Союз підписав з:

- а) Польшею; б) Великобританією; в) Чехословаччиною.

22. Розташуйте у хронологічній послідовності завінішньополітичні акції СРСР:

- а) воєнний конфлікт з Японією на р.Халхин-Гол;
- б) воєнний конфлікт з Китаєм;
- в) розрив дипломатичних відносин з Великобританією;
- є) встановлення дипломатичних стосунків з США;
- д) воєнний конфлікт з Японією на о.Хасан.

23. Пакт про ненапад між Німеччиною та СРСР від 23 серпня 1939 р. (пакт Ріббентропа-Молотова) містив таємний протокол про поділ Східної Європи. Визначте сфери інтересів СРСР:

- а) Естонія, Латвія, Литва, Східна Польща.
- б) Естонія, Латвія, Фінляндія, Бессарабія, Східна Польща (західноукраїнські та західнобілоруські землі).
- в) Естонія, Латвія, Литва, Бессарабія.

24. Протягом якого часу СРСР був членом Ліги Націй:

- а) 1919–1941 рр.; б) 1934–1939 рр.; в) 1935–1948 рр.?

ОСНОВНІ ДАТИ

1917 24–25 жовтня 25–26 жовтня грудень	Більшовицький переворот у Петрограді. II Всеросійський з'їзд Рад. Створення Всеросійської надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією і саботажем (ВЧК).
1918 5–6 січня 3 березня травень 5 вересня	Розпуск більшовиками Установчих зборів. Брест-Литовський договір Радянської Росії з Німеччиною та її союзниками. Антибільшовицький виступ чехословацького корпусу. Постанова РНК про червоний терор
1919 квітень – 1920 лютий	Розгром Червоною армією військ адмірала Колчака.
1919 жовтень – 1920 березень	Розгром Червоною армією військ генерала Денікіна.
1920 квітень–жовтень листопад	Радянсько-польська війна. Розгром Червоною армією військ адмірала Врангеля.
1921 лютий–березень березень	Антибільшовицьке повстання моряків у Кронштадті. Ризький мирний договір між БСРР, РСФРР, УСРР та Польською Республікою.
березень 1922 квітень 30 грудня	Перехід до нової економічної політики. Рапальський договір між РСФРР та Німеччиною. І з'їзд Рад СРСР затвердив Декларацію і Договір про утворення СРСР.
1927/28–1932/33	Перший п'ятирічний план. Початок індустріалізації.
1929 листопад	Початок "великого перелому".
1929–1933	Період "суцільної колективізації" в СРСР.
1932–1933	Голодомор в Україні, на Кубані, Волзі й Дону.

1934

вересень

1 грудня

Прийняття СРСР до Ліги націй.

Вбивство С. Кірова. Початок широкомасштабних репресій в СРСР.

1935

травень

Франко-радянський та франко-чехословацький договори про взаємодопомогу.

1936-1938

Масові політичні репресії в СРСР.

1939

квітень-серпень

23 серпня

Англо-франко-радянські переговори.

Договір про дружбу і ненапад між СРСР і

Німеччиною. Таємний протокол про поділ сфер впливу у Східній Європі.